

Bachelorscriptie voor Godgeleerdheid - Universiteit Utrecht

Marianne Borgdorff

HERSTELGERICHT PASTORAAT

Wat is herstelgericht pastoraat en hoe verhoudt zich dit tot eerdere pastorale benaderingen in de jaren '60-'70?

Een verkennend onderzoek naar de wortels van een nieuwe vorm van werken in het justitiepastoraat

mei 2011 - begeleider = dr. Nicolette M. Hijweege

Wens

Mijn liefste wens
opnieuw geloven in de mens,
niet altijd wijzen op zijn falen
maar duizend malen weer herhalen
dat hij een deel is van Gods plan,
daar wordt de wereld mooier van.

Toon Hermans

Voorwoord

Een tijdje geleden las ik in het gebedenboek in een Huis van bewaring het gebed van een gedetineerde. Hij bad om Gods hulp, zodat zijn volgende diefstal wel zou lukken. Ik schoot in de lach en moest denken aan mijn scriptie. Een scriptie die gaat over daders en slachtoffers. Een scriptie waarin ik allerlei mooie dingen heb geschreven over schuld, vergeving en verantwoording. Dit gebed relativeerde het theoretische bouwwerk dat ik in deze scriptie schets. Ik ben er van overtuigd geraakt dat herstelgericht pastoraat een zinvolle en krachtige manier van pastoraat is. Maar ik heb ook ontdekt, dat herstel in hele kleine hoekjes zit.

Voor u ligt een scriptie over pastoraat in de justitiële context. Ik hoop dat het u als lezer zal informeren, inspireren en uitdagen. Mijn eigen hart heb ik verloren aan de mensen die vast zitten binnen de muren. Kwetsbare mensen, die onze aandacht nodig hebben.

Een woord van dank aan iedereen die mij heeft geïnspireerd bij het schrijven van deze scriptie: familie en vrienden: bedankt!

Daarnaast ook dank aan mijn begeleidster, Nicolette Hijweege, die mij heeft geholpen om mijn enthousiasme voor dit thema terug te vinden door de juiste vragen te stellen.

Een mooie leeservaring gewenst!

Inhoudsopgave

Titelblad	1
Motto	2
Voorwoord	3
Inhoudsopgave	4
Inleiding en Vraagstelling	5
1. Ontwikkelingen rond herstelrecht en herstelgerichte initiatieven	8
1.1. Het ontstaan van restorative justice en herstelrecht	9
1.2. Herstelgerichte initiatieven met betrekking tot daders en slachtoffers	12
2. Uitgangspunten, doelen en theologische noties rond herstelgericht pastoraat	16
2.1. Uitgangspunten en gespreksthema's van herstelgericht pastoraat	16
2.2. Doelen van herstelgericht pastoraat	19
2.2.1. Herijken van de identiteit	20
2.2.2. Morele rehabilitatie, schuldverwerking en verantwoordelijkheid	21
2.2.3. Doorbreken van neutralisatieprocessen en psychische afweermechanismen	21
2.2.4. Een steunende gemeenschap en een herstelgerichte liturgie	22
2.3. Hoofdthema's in herstelgericht pastoraat: schuld, schaamte en verantwoordelijkheid	23
2.4. Theologische noties rond herstelgericht pastoraat	26
3. Het justitiepastoraat zoals dat werd vormgegeven in de jaren '60-'70	29
3.1. Globale ontwikkeling van de geestelijke verzorging bij justitie tot en met de jaren '60-'70	29
3.2. Uitgangspunten van het justitiepastoraat in de jaren '60-'70	32
3.3. Doelen van het justitiepastoraat in de jaren '60-'70	34
3.3.1. Herijken van de identiteit	34
3.3.2. Resocialisatie/morele rehabilitatie	35
3.3.3. Zonde, schuld en vergeving	36
3.3.4. De gemeenschap vormgeven	36
3.4. Theologische noties in het justitiepastoraat	37
4. Herstelgericht pastoraat in vergelijking tot het justitiepastoraat in de jaren '60-'70	42
4.1. Algemene vergelijking	42
4.2. De uitgangspunten – overeenkomsten en verschillen	43
4.3. De pastorale doelen – overeenkomsten en verschillen	44
4.4. De theologische noties – overeenkomsten en verschillen	47
Conclusie	51
Discussie	54
Literatuurlijst	56

Inleiding en vraagstelling

'Het enige wat ik nog kan doen voor mijn slachtoffers is werken aan mijn eigen toekomst. Ervoor zorgen dat er niet nog een keer zoiets gebeurt.'

Een uitspraak van een TBS'er waar ik nog vaak aan heb gedacht bij het schrijven van dit onderzoek. Deze zin treft een belangrijk thema in dit onderzoek: werken aan de toekomst, aan herstel, zoals dat wordt vormgegeven in herstelgericht pastoraat. De aanleiding voor deze scriptie is de grote aandacht die aan herstelgericht pastoraat wordt geschonken in het Handboek Justitiepastoraat, uitgekomen in 2009 (Eerbeek & Van Iersel). Zoals blijkt uit dit Handboek, richt herstelgericht pastoraat zich op het herstel van de dader: herstel van zijn identiteit, herstel van zijn toekomst en herstel van relaties. Daarnaast probeert men in herstelgericht pastoraat de vraag naar schuld en verantwoordelijkheid weer op de kaart te zetten. Het onder ogen komen van de schuld is een belangrijke stap in het proces van herstel, om daarna ook weer de verantwoordelijkheid voor het eigen leven op te pakken.

De auteurs van het Handboek uit 2009 betogen de auteurs dat ze hopen dat herstelgericht pastoraat de nieuwe, overkoepelende manier van werken wordt in het justitiepastoraat. Omdat herstelgericht pastoraat een vrij nieuwe manier van werken is, zal in dit onderzoek daarom ten eerste een beschrijving te geven van de inhoud van deze vorm van pastoraat. Geprobeerd wordt de vraag te beantwoorden wat deze vorm van pastoraat precies inhoudt, waar het op gebaseerd is en welke doelen ermee worden beoogt.

Hoewel herstelgericht pastoraat zoals gezegd een vrij nieuwe vorm van werken is, viel het me bij een eerste verkenning van het onderwerp op dat er vrij veel overeenkomsten bestaan tussen de handboeken en richtlijnen voor het pastoraat in de jaren '60 en '70 van de vorige eeuw. De vraag rees daarom, in hoeverre er bij 'herstelgericht pastoraat' daadwerkelijk sprake is van een nieuwe stroming. Herstel heeft toch altijd een plaats gehad binnen het justitiepastoraat? En ook de schuldvraag heeft toch altijd wel een plek gehad in de gesprekken tussen gedetineerde en pastor? Dit bracht mij ertoe in dit onderzoek ook een vergelijking te maken tussen het justitiepastoraat zoals dat in de jaren '60/70 werd vormgegeven, en het huidige, nieuwe herstelgerichte pastoraat. Door naar het verleden te kijken hoop ik te ontdekken welke nieuwe aspecten herstelgericht pastoraat in zich draagt.

Er is gekozen om de vergelijking te trekken op een aantal verschillende punten.

Het eerste onderdeel van de vergelijking richt zich op de uitgangspunten: welke vooronderstellingen liggen ten grondslag aan het pastoraat, welke insteek heeft een pastor

Wat is herstelgericht pastoraat en hoe verhoudt zich dit tot eerdere pastorale benaderingen in de jaren '60-'70?

in zijn contact met een gedetineerde? Door te kijken naar de uitgangspunten kunnen we veel leren over de aard van het pastoraat.

Het tweede onderdeel van de vergelijking richt zich op de doelen die de pastor hanteert in het pastoraat. Wat probeert de pastor te bereiken, wat is zijn doel in het contact met een gedetineerde? De doelen die men heeft zijn namelijk van groot belang voor het vormgeven van het pastoraat.

Het derde onderdeel van de vergelijking richt zich op de theologische noties die aan het pastoraat ten grondslag liggen. Welk beeld heeft men van de mens en welke rol speelt God? De theologische noties die ten grondslag liggen aan het pastoraat bepalen voor een groot deel hoe de pastor de gedetineerde benadert en hoe hij zijn ambtelijke functie invult.

In verhouding zal bij de vergelijking meer aandacht besteed worden aan dit derde onderdeel.

Hier is voor gekozen omdat de theologische vooronderstellingen en ideeën hun neerslag vinden in de uitgangspunten en de doelen. De theologie die men hanteert vormt de basis van het pastoraat en het is dus belangrijk om helder te krijgen op welke basis men het pastorale bouwwerk bouwt.

Verantwoording indeling per hoofdstuk

Herstelgericht pastoraat heeft naast een theologische basis ook wortels in de bredere maatschappelijke ontwikkelingen. Dit bracht mij ertoe om dit onderzoek als volgt vorm te geven:

In het eerste hoofdstuk zal gekeken worden naar een maatschappelijke ontwikkeling die dit pastoraat mede gevormd heeft. Herstelgericht pastoraat baseert zich namelijk mede op een beweging in de rechtsgeleerdheid, genaamd '*restorative justice*'.

Restorative justice is een stroming die aandacht schenkt aan de schade die ontstaan is na een misdrijf, bij zowel het slachtoffer en zijn omgeving, bij dader en zijn relatiesysteem en bij de samenleving in het geheel. Deze ontstane schade, zowel materieel als immaterieel (denk aan morele schade, verlies van vertrouwen,) heeft behoefte aan herstel. Het slachtoffer krijgt hierbij de grootste prioriteit. Vanwege de relatie tussen *restorative justice* en het herstelgericht pastoraat, zal in dit eerste hoofdstuk ook een schets geboden worden van de aard van *restorative justice* (dit kan worden vertaald met 'herstelrecht') en van de initiatieven die hieruit voortkomen rond daders en slachtoffers. Hiermee wordt de lezer een kader geboden waarin men de beschrijving van herstelgericht pastoraat kan plaatsen.

Wat is herstelgericht pastoraat en hoe verhoudt zich dit tot eerdere pastorale benaderingen in de jaren '60-'70?

In het tweede hoofdstuk zal ten eerste de relatie tussen herstelrecht en herstelgericht pastoraat toegelicht worden. Daarna zal herstelgericht pastoraat besproken worden aan de hand van de al eerder genoemde vergelijkingspunten: uitgangspunten, doelen en theologische noties.

Het derde hoofdstuk begint met een korte schets van de globale ontwikkeling van het justitiepastoraat. Daarna zal ook het pastoraat van de jaren '60 en '70 besproken worden aan de hand van de vergelijkingspunten.

In het vierde hoofdstuk wordt dan een vergelijking gemaakt tussen het pastoraat in de jaren '60 en '70 en het nieuwe herstelgericht pastoraat aan de hand van de verschillen en overeenkomsten met betrekking tot de vergelijkingspunten.

Uiteindelijk zal dit alles uitmonden in een conclusie op de hoofdvraag: Wat is herstelgericht pastoraat en hoe verhoudt dit pastoraat zich tot eerdere pastorale benaderingen in de jaren '60-'70?

Verantwoording discussie

Aangezien het vierde hoofdstuk nog slechts een vergelijking is, zal in de discussie verder worden ingegaan op de vraag wat herstelgericht pastoraat nu eigenlijk is. Wat is precies nieuw? Hoe verhoudt dit pastoraat zich met het herstelrecht waarop het zich baseert? En zijn er botsingen tussen de theologische noties en de beoogde doelen? Welke onderwerpen behoeven nader onderzoek?

Werkwijze en methodologie

De basis van dit onderzoek is een literatuurstudie. Om het justitiepastoraat in de jaren '60-'70 en het herstelgericht pastoraat anno nu in beeld te krijgen baseer ik me op drie primaire bronnen. Voor herstelgericht pastoraat is dit het 'Handboek Justitiepastoraat' (Eerbeek & Van Iersel, 2009). Voor het justitiepastoraat in de jaren '60-'70 zijn dat de boeken: 'Het gevangenispastoraat' (Hellemans & Verheggen, 1964), en 'Verantwoording, een bezinning op het Justitiepastoraat' (Brüsewitz, 1978).

De punten op basis waarvan een vergelijking wordt gemaakt (uitgangspunten, doelen en theologische noties) zijn uitgesplitst in een aantal deelthema's. Deze deelthema's zijn gebaseerd op materiaal uit het Handboek uit 2009. De thema's die zijn ~~ik heb~~ uitgediept, zijn de thema's die bij meerdere auteurs van het Handboek een belangrijke plek innemen. Voorbeelden hiervan zijn de thema's 'schuld' en 'identiteit'. Ook de handboeken uit 1964 en 1978 zijn onderzocht aan de hand van deze thema's. Uiteraard bestaat in het overnemen van deze thema's het gevaar dat er thema's uit 1964 en 1978 zijn blijven liggen, omdat deze

Wat is herstelgericht pastoraat en hoe verhoudt zich dit tot eerdere pastorale benaderingen in de jaren '60-'70?

geen plek innemen in het handboek van 2009. Geprobeerd is om dit zoveel mogelijk te voorkomen, en het idee heerst dat de thematiek uit het Handboek van 2009 de thematiek uit de eerdere handboeken goed dekt.

Hoofdstuk 1

Ontwikkelingen rond herstelrecht en herstelgerichte initiatieven

Inleiding

Herstelgericht pastoraat is een nieuwe vorm van werken in het justitiepastoraat. De aandacht voor 'herstel' is een brede maatschappelijke ontwikkeling. Om een goed beeld te krijgen van wat herstelgericht pastoraat eigenlijk is, moeten we op zoek gaan naar de basis van deze ontwikkeling. Herstelgericht pastoraat baseert zich op een nieuwe beweging, genaamd restorative justice, een stroming die zijn oorsprong vindt in het strafrecht. Het gedachtegoed van restorative justice heeft in Nederland doorgang gevonden onder de noemer herstelrecht. Men bezint zich sinds een aantal jaren steeds meer op een tekort in de juridische procedure. Kort gezegd: bij de normale juridische procedure wordt de dader gestraft voor zijn misdrijf. De geschade partijen, de samenleving en de slachtoffers, blijven hierbij buiten beeld. Terwijl het juist van groot belang is om de schade die ontstaan is te onderkennen en te proberen deze te herstellen.

De aandacht voor herstel heeft een heel aantal doorwerkingen gevonden, waarvan herstelgericht pastoraat er één is. Om herstelgericht pastoraat in een bredere context te plaatsen, zal in dit hoofdstuk worden ingaan op wat restorative justice en herstelrecht is en welke initiatieven hieruit voortgekomen zijn.

1.1 Het ontstaan van restorative justice en herstelrecht

Restorative justice en herstelrecht: schade herstellen tussen mensen

Zoals bij veel bewegingen het geval is, blijkt het moeilijk om een eenduidige definitie te geven van restorative justice. Er zal worden geprobeerd om in elk geval de basisprincipes en de hoofddoelen weer te geven.

De vroege wortels van restorative justice liggen bij de Aboriginals in Australië, de Maori's in Nieuw-Zeeland en de Noord-Amerikaanse indianen. Bij deze groepen werd een misdrijf opgelost binnen de stam door bemiddeling. (Jonckheere,2006:211) Gerechtigheid en recht worden opgevat als een verantwoordelijkheid van de gemeenschap. Deze benadering is opgepakt door de Mennonieten in Canada, een geloofsstroming die sterk de nadruk legt op het brengen van vrede in de wereld. Dit gebaseerd op het leven van Jezus en zijn oproep tot het liefhebben van je vijanden. Zij waren de eersten die begonnen met pogingen tot verzoening tussen slachtoffer en dader.

Als beweging en overtuiging is restorative justice opgekomen in de rechtspraak. Daar werd een gemis opgemerkt in de ethische reflectie en de uitwerking van strafoplegging. Binnen de rechtssystemen wordt de dader gestraft voor zijn misdaad. De geschade partijen, namelijk het slachtoffer, maar ook de samenleving in zijn geheel, blijven hierbij eigenlijk buiten beeld. Ook aan de schade die een dader zichzelf en zijn relatiesysteem aandoet wordt geen aandacht besteed. Restorative justice wil deze aspecten juist wel graag in beeld brengen. Eén van de definities van restorative justice die dit duidelijk verwoord is van McCold en Wachtel¹ geciteerd door Jansen-van Driel (2004:12): 'Restorative justice is a process involving the primary stakeholders in how best to repair the harm done by an offense. The three primary stakeholders in restorative justice are victims, offenders and their communities of care, whose needs are, respectively, getting reparation, taking responsibility and achieving reconciliation.' Zij noemen herstel, het nemen van verantwoordelijkheid en het bereiken van verzoening als belangrijkste zaken.

Wat bij de meeste auteurs naar voren komt is dat het doel van het recht duidelijker moet worden. Men zou meer op zoek moeten gaan naar oplossingen en naar vooruitgang. In het Nederlandse en Vlaamse taalveld wordt restorative justice vertaald met 'herstelrecht.' Op een website over herstelgerichte detentie staat als definitie van herstelrecht: 'De voorstanders van deze stroming streven naar culturele en juridische hervormingen rondom de afhandeling van schade- en leedtoebrengende gebeurtenissen, waarbij de morele plicht om de schade en het leed zo goed mogelijk te herstellen centraal staat.'²

Om deze principes wat beter te begrijpen is het zinvol om te kijken naar de situatie in Nederland. Het Nederlandse rechtssysteem is gebaseerd op twee principes, namelijk vergelding en preventie. De rechtsorde wordt hersteld door leedtoevoeging aan de dader, zoals een gevangenisstraf. Dit is de vergelding. Het tweede, de preventie, functioneert op twee niveaus. Ten eerste is er de algemene preventie; strafmaatregelen zorgen ervoor dat de samenleving ervan weerhouden wordt strafbare feiten te plegen. Ten tweede de speciale preventie: de dader moet weerhouden worden om nog een keer een misdaad te begaan (Veldhuis, 2009:232).

Ook in ons rechtssysteem blijft de schade en het leed dat het slachtoffer en zijn relatiesysteem wordt aangedaan buiten het veld van de rechtspraak. Veldhuis pleit voor een verbreding van de principes in ons rechtssysteem en vindt dat naast vergelding en

---

¹ Paul McCold and Ted Wachtel 'In Pursuit of Paradigm: A Theory of Restorative Justice' International Institute for Restorative Practice, Paper presented at the XIII World Congress of Criminology, 10-15 August 2003, Rio de Janeiro.

² (www.herstelgerichte-detentie.nl)

preventie, herstel een belangrijke plek moet krijgen (Veldhuis,2009:232). Hij onderbouwt dit door te wijzen op het doel van de rechtsorde. Dat doel is namelijk om een vrije ruimte te creëren, waarin vrijheid, vrede en veiligheid centraal staan. Een vrije ruimte waarin mensen in een samenleving met elkaar kunnen leven. Het gaat in het recht om de waarde en de waardigheid van mensen, zoals heel fundamenteel verwoord in *Universele verklaring van de rechten van de mens*. Het gaat dus bovenal om mensen en in het herstelrecht om het herstel van mensen en relaties. Deze nadruk op de waarde van de mens zal ook duidelijk te zien zijn bij het herstelgericht pastoraat. Een belangrijk aspect van die waardigheid van mensen, is het mogen leven in vrijheid. Deze vrijheid brengt tegelijkertijd ook een verantwoordelijkheid met zich mee. De verantwoordelijkheid om de andere mens in zijn waarde te laten. Maar ook de verantwoordelijkheid om je eigen waarde niet te schaden. Bij een misdrijf zie je dat iemand niet goed omgaat met deze vrijheid en de verantwoordelijkheid die daarbij hoort. Deze twee kenmerken, waardigheid en verantwoordelijkheid, komen terug in de volgende hoofdstukken.

Het woord 'herstelrecht' verwijst in de nauwste betekenis naar een alternatieve vorm van recht. Hierbij gaat het om een nieuwe vorm van het laten gelden van het recht, om recht breder te maken dan vergelding en preventie. Het recht krijgt een diepere, ethische dimensie, gericht op *herstel*.

Uit het regeerakkoord dat op 30 september 2010 gepresenteerd werd, blijkt dat in Nederland de tendens nog erg sterk neigt naar het strenger straffen van daders als oplossing voor het aangedane leed: 'Zware delicten als gewelds- en zedendelicten zijn niet alleen zeer ingrijpend en traumatisch voor slachtoffers en hun naaste omgeving,(..) maar zij raken ook in brede zin het vertrouwen in de rechtsorde en de veiligheidsbeleving van burgers. De bescherming van de samenleving tegen daders maakt toereikende (gevangenis)straffen en maatregelen daarom noodzakelijk.'(Regeerakkoord 2010:40)

De schade wordt hier dus vooral gedefinieerd als het verlies van vertrouwen in de rechtsorde en de veiligheidsbeleving. De samenleving moet beschermd worden, dus daders moeten strenger gestraft worden. Verderop staat: 'Daders worden harder aangepakt, slachtoffers krijgen een sterkere positie.'(pg.41) Er is dus wel een positieve aandacht voor het slachtoffer. Alleen de oplossing die aangedragen wordt, is dat het slachtoffer en de samenleving geholpen wordt door strengere straffen.

Herstelrecht wil daarin een andere weg gaan en hoopt door de ontmoeting tussen slachtoffer en dader herstel te bevorderen, voor alle betrokken partijen. 'The principle components of restorative justice initiatives are (..) commitment to create safer

communities with more peaceful people in healed and restored relationships – as far as that is possible.' (Carter, 2003:2)

Herstel vindt plaats binnen relaties tussen mensen, want daar gaat het uiteindelijk om in het recht: recht doen aan de schade die ontstaan is, recht doen aan de mens, de mensen, die geraakt worden door een misdrijf.

1.2 Herstelgerichte initiatieven met betrekking tot daders en slachtoffers

Herstelgerichte initiatieven: verschillende manieren om (relaties tussen) mensen te herstellen

Vanuit het gedachtegoed van herstelrecht zijn in Nederland een aantal initiatieven ontstaan die hierin hun basis vinden. Deze initiatieven vallen vaak onder de noemer 'herstelgericht werken' of 'herstelgerichte detentie'. Herstelgericht werken kan ook buiten de context van justitie. Dan kan het ook gaan om herstel tussen groepen mensen in een wijk, om een geschil dat met elkaar opgelost wordt. Of om het klimaat op scholen te verbeteren.

In het kader van herstelgericht werken met daders en slachtoffers van misdrijven worden er conferenties of bijeenkomsten georganiseerd, zoals bijvoorbeeld een 'Echt-recht conferentie'. Hierbij staat het slachtoffer duidelijk centraal. Bij herstelgerichte detentie verschuift de aandacht al meer richting de dader; naar manieren om daders te stimuleren om verantwoordelijkheid te nemen.

Herstelrecht vertaalt zich dus op verschillende manieren. In het volgende deel zal worden gekeken naar de initiatieven die er in Nederland zijn op het gebied van slachtoffer/dader gesprekken in het kader van herstelgericht werken. Daarna zal worden ingaan op de 'herstelgerichte detentie'.

Slachtoffer/dader

Eén van de duidelijkste doorwerkingen van herstelrecht is de *herstelbemiddeling*. Herstelbemiddeling beoogt slachtoffers en daders met elkaar in gesprek te brengen. In het boek *Herstelbemiddeling- een brug tussen slachtoffer en dader* (Frijns&Mooren, 2004) beschrijven de auteurs de achtergronden en methode van werken bij herstelbemiddeling. Er zijn twee vormen van herstelbemiddeling. De eerste vorm is die van bemiddeling in plaats van een rechtszaak. Dader en slachtoffer proberen met elkaar tot een vergelijk te komen over het herstel van de schade. Ook belijdt de dader zijn schuld en erkent hij zijn verantwoordelijkheid voor het aangedane leed. Deze vorm van herstelbemiddeling komt in de plaats van de normale juridische procedure. In Nederland vindt deze manier van 'alternatief recht' nog niet plaats.

De tweede vorm, die ook uitgangspunt is voor het boek, gaat uit van de immateriële bemiddeling tussen slachtoffer en dader nadat de juridische procedures zijn afgerond. Deze vorm is dus eigenlijk een aanvulling op de bestaande rechtspraak. 'De bemiddeling heeft als primair doel de verwerking van leed aan de kant van het slachtoffer en van schuld aan de kant van de dader. In het proces van verwerking staat naast de emotionele dimensie ook de morele dimensie centraal.' (Frijns&Mooren ,2004:33).

Een tweede initiatief dat ontstaan is vanuit herstelrecht is *conferencing*. Ook deze vorm is gericht op herstel tussen dader en slachtoffer, maar maakt de verwerking breder. Bij deze ontmoeting zijn namelijk ook vrienden en familieleden van zowel slachtoffer als dader aanwezig. Internationaal is het 'Family Group Conferencing' model veel in gebruik, waar het Nederlandse 'Echt-recht' model op is gebaseerd.

Bij een Echt-recht conferentie vindt er een ontmoeting plaats tussen slachtoffer en dader en hun netwerken. Tijdens de conferentie kunnen deelnemers hun gedachten en emoties uiten over wat er voorgevallen is. Er is de mogelijkheid om verontschuldiging aan te bieden en afspraken te maken over het herstellen van de schade. Dit alles wordt voorbereid en geleid door een onafhankelijke conferentiecoördinator. (Jansen-van Driel,2004:27)

Herstelgerichte detentie

Naast deze bemiddelingsmodellen is er de laatste jaren ook meer oog voor het detentieklimaat. Hierbij verschuift de focus meer naar de dader, aangezien het bij deze ontwikkeling gaat om het creëren van een *herstelgericht detentieklimaat*, vaak aangeduid met *herstelgerichte detentie*. De idee is, dat voor het ontstaan van herstel voor dader, slachtoffer en samenleving, het noodzakelijk is om de hele detentie gericht te laten zijn op herstel. Er zouden activiteiten moeten worden aangeboden waardoor gedetineerden zich meer bewust worden van de gevolgen voor hun slachtoffer, er zou een stuk vorming en verwerking moeten plaatsvinden. Dit kan bijvoorbeeld door het schrijven van een brief aan het slachtoffer. Naast deze activiteiten is het ook belangrijk dat het personeel van een justitiële inrichting bijdraagt aan een klimaat van herstel. Wanneer belangrijke waarden als zorgvuldigheid, humaniteit en rechtvaardigheid niet nageleefd worden door het personeel, is het voor gedetineerden een stuk moeilijker om die waarden zelf wel na te leven en de stap te zetten richting het slachtoffer en herstel. (Jonckheere,2009:214)

Rod Carter, die zelf gevangen heeft gezeten, schrijft ook over het belang van de houding van de mensen om je heen. Hij noemt bijvoorbeeld het grote verschil tussen het zijn van 'gevangene nummer 388', of 'Rod Carter'. Of de politieagent die geen slechte mensen zag, maar goede mensen die slechte dingen hadden gedaan. Carter omschrijft dit respect, deze

menswaardige omgang als 'early restorative features'.(Carter,2003:6) Een ander onderdeel van herstelgerichte detentie zijn activiteiten die gericht zijn op relationeel herstel, rehabilitatie en re-integratie.(Jansen-van Driel,2004:70)

Op het platform voor herstelgerichte detentie staat een doelomschrijving van herstelgerichte detentie: 'bewustzijn creëren omtrent de impact van het delict, aanbieden van werkzaamheden gericht op het welzijn van anderen, herstelgerichte principes gebruiken in disciplinaire procedures en nieuwe relaties opbouwen met de samenleving.'³

Volgens van Stokkum is de re-integratie van gedetineerden een belangrijk onderdeel van herstelgerichte detentie. Uit onderzoek blijkt namelijk, dat het voor gedetineerden noodzakelijk is om hun relationele netwerk te herstellen of opnieuw op te bouwen. Om niet terug te vallen in het 'oude leven' zijn goede voorbeelden en rolmodellen een vereiste.(van Stokkum,2009:22)

Er zijn een aantal pilots geweest in justitiële inrichtingen waarbij geprobeerd is de principes van herstelgerichtheid in praktijk te brengen. Jeanet Jansen heeft dit bijvoorbeeld gedaan in Nieuwegein, het project 'Puinruimen'. In jeugdinrichtingen zijn er projecten geweest gericht op 'herstelopvoeding'. Gevangenzorg Nederland heeft een cursus ontwikkeld getiteld SOS (Spreken over schuld, slachtoffers en samenleving).

Door veel auteurs wordt wel gewaarschuwd voor het pragmatisch gebruik van herstelrecht en herstelgerichtheid. Een voorbeeld hiervan zou zijn dat men herstelrecht gebruikt om recidive terug te dringen. In termen van Regeerbeleid kan het natuurlijk heel aantrekkelijk zijn om meetbare resultaten te kunnen overleggen. Maar dit zou een uitholling betekenen van de reikwijdte en de diepte van herstelrecht. Omdat herstel tussen mensen en herstel van eigenwaarde niet uit te drukken is in cijfers.

Het beoogde herstel zal misschien soms op een heel klein gebied plaatsvinden. Er is al veel gewonnen als er 'bewustzijn rond de impact van het delict' is gecreëerd. De weg en de richting van herstel gaan is het doel en de resultaten zullen in elke casus weer anders zijn. Herstel kan op vele manieren plaatsvinden: relaties tussen dader en slachtoffer kunnen voor een deel hersteld worden, het slachtoffer kan (tot op bepaalde hoogte) herstel vinden voor de schade die er bij hem ontstaan is: emoties en angsten kunnen misschien een plek krijgen. En ook de dader kan op zoek gaan naar herstel– hij is meer dan een dader, hij is ook mens.

---

³ www.herstelgerichte-detentie.nl

Wat is herstelgericht pastoraat en hoe verhoudt zich dit tot eerdere pastorale benaderingen in de jaren '60-'70?

Slot

Herstelrecht heeft verschillende doorwerkingen op het gebied van herstel. De aandacht voor de ontstane schade bij het slachtoffer en de samenleving staat op de eerste plaats. Daarnaast is er ook aandacht voor de dader en zijn herstel. Herstelgericht pastoraat bouwt voort op deze ontwikkelingen.

Hoofdstuk 2

Uitgangspunten, doelen en theologische noties rond herstelgericht pastoraat

Inleiding

In het vorige hoofdstuk is beschreven hoe herstelrecht leidt tot verschillende initiatieven op het gebied van herstel. Ook binnen de geestelijke verzorging bij Justitie is aandacht gekomen voor het herstelgericht werken. Geestelijke verzorgers bij justitie werken met daders en in de context van de justitiële inrichting zijn zij dan ook het subject van herstelgerichte begeleiding. Er vindt dus een duidelijke verschuiving plaats van de aandacht voor het slachtoffer en de samenleving, naar de aandacht voor de dader.

In 2.1. zal omschreven worden welke uitgangspunten herstelgericht pastoraat hanteert en hoe deze uitgangspunten in verbinding staan met herstelrecht.

In de paragrafen daarna zal worden ingegaan op de beoogde doelen en de theologische noties.

2.1 Uitgangspunten en gesprekstema's van herstelgericht pastoraat

Wat zijn de uitgangspunten van herstelgericht pastoraat in het licht van herstelrecht?

Vanzelfsprekend is ook herstelgericht pastoraat gericht op herstel. Maar wat zijn eigenlijk de uitgangspunten bij herstelgericht pastoraat? Welke vooronderstellingen heeft de pastor in het contact met de gedetineerde als hij herstelgericht wil werken? Met welke insteek gaat hij zijn gesprek in? In het Handboek worden een aantal uitgangspunten genoemd die gehanteerd worden bij herstelgericht pastoraat. Het overkoepelende uitgangspunt is de gerichtheid op de toekomst. De pastor wil de gedetineerde helpen op de weg waarop hij gaat en die weg gaat ook verder ná de detentie. De pastor wil de gedetineerde helpen om herstel te vinden op een heel aantal terreinen, zodat het leven verder kan gaan. Zoals al eerder genoemd zijn er twee basale uitgangspunten die ten grondslag liggen aan herstelrecht en het herstelgericht pastoraat: de waardigheid van de mens (zowel slachtoffer als dader) en de verantwoordelijkheid die de mens heeft. Een uitgangspunt dat hiermee samenhangt is de idee dat het belangrijk is om iets te doen met de schuldvraag. Door aandacht te schenken aan het delict en aan de ontstane schuld, kan er ruimte ontstaan voor groei, voor het aangaan van die verantwoordelijkheid voor het eigen leven.

Het volgende uitgangspunt is de idee, dat er relaties kapot zijn gegaan toen er een misdrijf gepleegd werd. Relaties tussen dader en slachtoffer, maar ook relaties tussen de dader en zijn familieleden. Deze breuken in relaties verdienen de aandacht in het pastoraat. Hiermee

Wat is herstelgericht pastoraat en hoe verhoudt zich dit tot eerdere pastorale benaderingen in de jaren '60-'70?

samenhangend is ook het uitgangspunt dat er aandacht moet komen voor het slachtoffer en het leed dat hem aangedaan is. Een zesde uitgangspunt is de idee dat de identiteit van de gedetineerde gebroken is geraakt en herstel nodig heeft. Een zevende uitgangspunt is het belang van het proces dat men ingaat met de gedetineerde. Het herstelgericht pastoraat zoekt niet naar meetbare doelen – het gaat om het proces van herstel dat ingezet wordt.

Maar wat is nu precies de connectie tussen herstelrecht en herstelgericht pastoraat? Volgens Jonckheere zijn er een aantal uitgangspunten vanuit het herstelrecht, die door justitiepastores worden gedeeld en dus ook van belang zijn bij herstelgericht pastoraat. Het eerste is een *relationele criminaliteitsbenadering*. Criminaliteit wordt in herstelrecht gedefinieerd als een sociaal en relationeel conflict. Bij een misdrijf wordt er inbreuk gemaakt op personen en relaties en wordt er schade aangericht bij mens en maatschappij. Deze relaties behoeven herstel. Het tweede is de *omslag van schuld naar verplichtingen en verantwoordelijkheden*. Schuld op zichzelf heeft weinig zin, als het niet leidt tot iets constructiefs. Als derde de *procesgerichte insteek*: bij herstelgerichte initiatieven gaat het niet zozeer om de resultaten, maar om het proces van herstel dat wordt ingezet. Het vierde gedeelde uitgangspunt is *de meerzijdige partijdigheid als centrale voorwaarde*. De waardigheid van beide partijen, dader en slachtoffer, moet in het oog gehouden worden (Jonckheere,2009:215). Jonckheere ziet dan ook veel mogelijkheden voor de uitwerking van herstelrecht binnen het justitiepastoraat.

Een beeld dat gebruikt wordt voor herstelgericht werken is 'puinruimen'. Het is belangrijk om de dader zich bewust te laten worden van de puinhoop die hij aangericht heeft; niet om er dan bij de pakken bij neer te gaan zitten en lamgeslagen te worden door schuld: nee het is juist van belang dat de dader de verantwoordelijkheid op zich neemt om vanuit het puin opnieuw te gaan bouwen. Timmer definieert: 'De kern van herstelgericht pastoraat is activiteiten te ontplooiën die bevorderen dat de dader zich bewust wordt van zijn slachtoffer, om vervolgens te werken aan wat herstel kan bevorderen met het oog op het slachtoffer, de samenleving en de gedetineerde zelf.' (Timmer,2009:269)

Hoe werkt dit in de praktijk van het gesprek? Hoe kunnen deze uitgangspunten een plek krijgen in het contact tussen de pastor en de gedetineerde? Leo Spruit noemt een aantal thema's die vanuit eerdere projecten met herstelrecht omhoog zijn gekomen die volgens hem aan bod moeten komen in een herstelgericht gesprek: 'verantwoordelijkheid nemen voor de eigen daden; schuld erkennen en vergeving zoeken; authenticiteit in pogingen er wat van te maken; het probleem van de ontkenning aanpakken; zich verhouden tot de

feiten; een vruchtbaar besef van de penitentiare context; en bereidheid uit het eigen sociale isolement te komen en herstelgedrag te tonen.' (Spruit, 2009:159)

Uit onderzoek van het KASKI in 2003 blijkt dat er bij gedetineerden een grote behoefte bestaat aan geestelijke verzorging. (KASKI, 2003:4) Ruim de helft van de gedetineerden geeft deze behoefte aan. Spruit signaleert vanuit dit onderzoek een aantal gespreksthema's die houvast zouden kunnen bieden als de geestelijke verzorger wil werken met een herstelgerichte insteek: Hoe een goed mens te zijn, eigen verantwoordelijkheid, liefde van God, spijt en vergeving, de zin van straf, schuld en boetedoening, delict en het slachtoffer. Hierbij valt op dat bij gedetineerden en jeugdige gedetineerden het thema 'delict en het slachtoffer' het minst populaire thema is. Bij tbs-gestelden is dit thema 'populairder', misschien doordat zij door hun therapieën al meer openstaan voor de feiten en de gevolgen van hun daden. Maar over het algemeen praat men dus niet graag over het delict en het slachtoffer. En dat geldt niet alleen aan de kant van de gedetineerden.

Herstelgericht werken vraagt een grote inzet van de pastor. De thematiek die een plek zou moeten krijgen in een gesprek is vaak beladen. Dit vraagt om een voorzichtige opbouw. Daarnaast moet een pastor deze thema's ook aan durven en willen gaan. Ook geestelijk verzorgers spreken niet graag over schuld, delict en het nemen van verantwoordelijkheid. Vooral het thema schuld roept snel herinneringen op aan een drukkend moreel klimaat, wat vooral in de christelijke traditie lange tijd een rol heeft gespeeld. De angst om de dominee met het wijzende vingertje te zijn. Soms zal een pastor ook slecht in staat zijn om een begin te maken met het proces van herstel en zal er misschien nog geen ruimte zijn om te kunnen spreken over schuld. Als je een jongen bij je krijgt die nooit geaccepteerd is door zijn gezin en weinig eigenwaarde heeft, dan kan men niet direct spreken over zijn schuld. Dan zou de pastor moeten beginnen met dat proces van acceptatie, om te laten merken dat hij wel geaccepteerd wordt. En misschien kost dat zoveel tijd en aandacht dat de schuld pas veel en veel later aan bod komt. Zo kan herstelgericht werken soms meer een basishouding zijn, dan dat alle thematiek aan bod komt.

Verhouding tussen herstelrecht en herstelgericht pastoraat

Herstelrecht richt zich op het leed dat de slachtoffers is aangedaan. Herstelgericht pastoraat richt zich hier ook wel op, maar richt zich ook op het herstel van de dader. In een project met gedetineerden in Rwanda, ontdekten de gevangenen dat zij zelf ook herstel nodig hadden. Ze waren bezig met slachtoffers, maar ondervonden toen dat zij ook met zichzelf

aan de slag moesten: 'As we studied these needs of victims, it became clear to the prisoners that many of these needs also applied to them. They too needed to tell their story, to lament or to feel secure about returning to their community. In every session, the perpetrators realized they too had a long journey to healing, but also that their future depended on their taking responsibility and seeking forgiveness from their victims.'

(Allard,P. & Allard,J. 2009:335)

De uitgangspunten van herstelgericht pastoraat zijn: de tijd van detentie moet zinvol ingevuld worden door te werken aan een toekomst, de verbroken relaties verdienen herstel, schuld moet ter sprake komen opdat er ruimte komt voor verantwoordelijkheid, de identiteit van de gedetineerde is op losse schroeven te komen staan en heeft herstel nodig, er moet aandacht komen voor het slachtoffer en het aangedane leed, en als laatste: herstel is een proces. Deze uitgangspunten zijn een uitvloeisel van waarden in herstelrecht, namelijk; bij een misdrijf ontstaat schade in relaties tussen mensen, die hersteld moet worden. Ten tweede: de dader van een misdrijf kan hierin verantwoordelijkheid nemen richting zichzelf, het slachtoffer en de maatschappij. Ten derde: herstel tussen dader, slachtoffer en hun relatiesystemen is een proces.

Gedeelde onderliggende basiswaarden zijn hierbij: de waardigheid van de mens en de verantwoordelijkheid die ieder mens heeft. Toch ontstaat hier ook een punt van spanning: het herstel in herstelgericht pastoraat richt zich op de dader. Is dit (met name) innerlijke herstel van een dader 'genoeg', in het licht van 'recht doen' aan slachtoffer en samenleving? Dat is een vraag die ik in de discussie aan de orde wil stellen.

2.2 Doelen van herstelgericht pastoraat

De doelen: het herijken van de identiteit, morele rehabilitatie, schuldverwerking en verantwoordelijkheid en doorbreken van neutralisatieprocessen

In de vorige paragraaf is gekeken naar de uitgangspunten die herstelgericht pastoraat hanteert. Vanuit deze uitgangspunten ontstaan een aantal concrete doelen.

De doelen van herstelgericht pastoraat staan natuurlijk niet op zichzelf, maar zijn ingebed in de algemene doelen van geestelijke verzorgers bij justitiële inrichtingen. In deze paragraaf zullen een aantal doelen genoemd worden die van belang zijn in het licht van herstelgerichte begeleiding, namelijk: *het herijken van de identiteit, morele rehabilitatie, schuldverwerking en verantwoordelijkheid en doorbreken van neutralisatieprocessen*. Onderliggende lijn bij al deze thema's is de toekomstgerichtheid: het gaat er om dat de

gedetineerde weer in het leven kan gaan staan, vooruit kan. Opdat de situatie van detentie niet alleen stilstand betekent, maar ook groei.

2.2.1. Het herijken van de identiteit

De geestelijke verzorger wil de gedetineerde helpen in zijn proces van herstel. Naast dat de dader zijn slachtoffer heeft beschadigd, heeft hij ook zichzelf en zijn omgeving geschaad. Deze 'zelfbeschadiging' verdient de aandacht van de geestelijke verzorger. Tjeu van Knippenberg noemt deze taak 'het herijken van de identiteit.' (van Knippenberg, 2009:247) Ieder mens is in zijn leven op zoek naar wie hij nu eigenlijk is. Aan de ene kant ben je altijd jezelf, aan de andere kant is je identiteit vloeibaar en in ontwikkeling. Na een misdrijf staat de identiteit van de dader op losse schroeven: wie is hij eigenlijk? 'Ben ik slecht, onbetrouwbaar, nog waard om liefde te ontvangen?'. Hij zoekt naar wie hij is, wie hij mag zijn. Door te vertellen over zijn leven, zijn jeugd, zijn heden, zijn dromen en angsten, zoekt hij naar zijn identiteit. Dit wordt ook wel narratieve identiteit genoemd: de ontwikkeling van identiteit door vertellingen. Van Knippenberg spreekt in dit verband ook over identiteitsdimensies.

Er zijn drie verhaallijnen die een rol spelen in de structuur van het verhaal dat iemand vertelt. Deze dimensies kunnen belangrijke aanknopingspunten zijn om iemand te helpen zijn identiteit te versterken:

Wanneer ben ik? Kan de gedetineerde zijn eigen levensverhaal overzien, samenhang ontdekken in zijn verhaal? Door hier mee bezig te zijn wordt de autobiografische competentie versterkt. Dit sluit ook aan bij één van de thema's van Spruit (zie 2.1), namelijk een vruchtbaar besef van de penitentiaire context. Is de gedetineerde in staat de straf te verwerken in zijn verhaal? Om zich op een goede manier te verhouden tot de situatie waarin hij zich nu bevindt?

Waar ben ik? Welke plek neemt hij in ten opzichte van zijn familie en vrienden? Bij welke groep hoort hij, hoe staat hij in de samenleving? Door het bespreken van deze vraag wordt de contextuele competentie bevorderd: de verhoudingen tussen ik en jij, het vermogen te communiceren en zich te verhouden tot anderen. Veel gedetineerden zitten vaak in een sociaal isolement, terwijl sociale contacten juist vaak helpen om het eigen leven weer op te pakken.

Vanwaar en waartoe ben ik? Heeft hij een transcendente dimensie in zijn leven? Deze vraag leidt tot het versterken van de afhankelijkheidscompetentie: in staat zijn je te bevinden in een groter geheel van tijd en ruimte. Van Knippenberg verbindt deze competentie met afhankelijkheid van God.

De geestelijk verzorger kan de gedetineerde helpen om inzicht te krijgen in zijn eigen verhaal, te zoeken naar samenhang, om op die manier de identiteit te ontwikkelen en te versterken en misschien het delict in de context van het levensverhaal te kunnen plaatsen.

2.2.2. Morele rehabilitatie, schuldverwerking en verantwoordelijkheid.

Aangezien deze doelen erg verwant zijn worden ze samen besproken. Want morele rehabilitatie ontstaat uit een proces van schuldverwerking en verantwoordelijkheid nemen voor je daden kan pas nadat de schuld onder ogen is gezien. 'True morality takes place when the minister in his pastoral counseling strengthens and encourages the development in the individual of his own inner conscience.' (Brevis,1956:35) Morele rehabilitatie heeft te maken met het herstel van de innerlijke mens; het gaat om meer dan alleen 'goed gedrag'. Het heeft te maken met de richting die iemand op wil gaan, om de rehabilitatie naar mens-zijn. Schuldverwerking en het nemen van verantwoordelijkheid zijn de belangrijkste doelen bij herstelgericht pastoraat, daarom heb ik ervoor gekozen om deze twee doelen apart te behandelen in hoofdstuk 2.3.

2.2.3. Doorbreken van neutralisatieprocessen en psychische afweermechanismen

Gedetineerden hebben vaak de neiging om hun schuld te neutraliseren. 'Zo erg was het nou ook weer niet wat ik gedaan heb, het slachtoffer had het ook wel verdiend, ik was maar een handlanger', etc. Ze zijn door de maatschappij en door justitie veroordeeld en zijn talloze keren geweest op hun schuld. In de rechtszaal heeft hun advocaat geprobeerd om hun schuld zo klein mogelijk te maken.

Geen wonder, dat zichzelf geneigd zijn om hun schuld te marginaliseren. Helemaal als het detentieklimaat onrechtvaardig is of onnodig hard, kan het voorkomen dat daders zichzelf steeds meer gaan ervaren als slachtoffers. Slachtoffer van het systeem, slachtoffer van politie en justitie. Vooral de inbreuk die de situatie van detentie maakt op relaties en op verbondenheid met geliefden wordt vaak ervaren als zeer onrechtvaardig. Daders kunnen het gevoel krijgen dat ze al genoeg gestraft zijn en dat de schuld voldaan is.

En eerlijk is eerlijk, dit is ook wel een logische gevolgtrekking vanuit ons rechtssysteem: je hebt schuld, moet 10 jaar zitten en dan is je schuld ingelost. Jansen-van Driel citeert Howard Zehr over deze processen: 'In order to commit offenses and live with their behavior, offenders often construct elaborate rationalizations for their actions, and prisons gives them much time and encouragement to do so. (...) They find ways to divert blame from themselves to other people and situations.' (Jansen-van Driel,2003:53)

Daarom is het zo belangrijk om de schuld niet alleen op te vatten als de juridische schuld, en de schade ook te benoemen in termen van emotionele en morele schade en het gesprek hierover al in een vroeg stadium van de detentie aan te gaan.

Dit neutraliseren van de schuld is niet onlogisch. Elk mens maakt gebruik van psychische afweermechanismen om zich staande te houden in het leven en om teleurstellingen in zichzelf te kunnen verwerken. Bekende mechanismen zijn: rationalisatie, projectie en verdringing. Ook wij gebruiken deze mechanismen. Het is van belang om deze processen in het oog te houden en als pastor deze mechanismen te herkennen.

2.2.4. Een steunende gemeenschap en een herstelgerichte liturgie

Een van de doelen van herstelgericht pastoraat is ook het vormgeven van gemeenschap. En die gemeenschap bevindt zich zowel binnen de inrichting, als daarbuiten. De meeste gedetineerden zijn heel erg op zichzelf, hebben geen vertrouwen in de mensen om hen heen. Daarom is het goed als er iets van vertrouwen ontstaat binnen de muren.

Doordat mensen in gespreksgroepen iets van zichzelf delen, komen ze nader tot elkaar. Ook de kerkdiensten dragen daar in bij. In de kerkdienst ontmoet men elkaar op een andere manier en is men met elkaar verbonden. En die gemeenschap binnen kan zich ook uitstrekken naar het personeel. Zo noemde een vrouw in de TBS kliniek vaak dat ze wilde bidden voor haar maatschappelijk werkster, die het moeilijk had. Op die manier wordt plotseling de vijandige sfeer in een kliniek verbroken en heeft men aandacht voor elkaar, benaderd men elkaar als mens. De *waarde* van de ander wordt gezien.

De gemeenschap bestaat ook buiten de inrichting. Er zijn veel vrijwilligers actief, die contact hebben met gedetineerden. Ook dit geeft het signaal af: 'jij bent waardevol en wordt niet vergeten.' Daarnaast blijkt gemeenschap en een sociaal netwerk van groot belang voor het toekomstperspectief van gedetineerden. Volgens de onderzoekers Kerley en Copes, aangehaald door van Stokkum, 'zouden geestelijk verzorgers niet direct op bekerings moeten preluderen. Zij kunnen beter ondersteunende netwerken opbouwen en gedetineerden in aanraking brengen met vrijwilligers. Deze sociale ondersteuning helpt hen een positief zelfbeeld te ontwikkelen en vast te houden.' (van Stokkum, 2009:12)

Zo zien we dat de gemeenschap van belang is in herstelgericht pastoraat: het helpt mensen om hun eigen waarde en de waarde van de ander te zien en om de toekomst tegemoet te kunnen treden. Organisaties als Exodus, Maatjesproject en Kerken met Stip spelen ook in op deze behoefte. Zij zetten zich in voor de toekomst van gedetineerden, door een vangnet van mensen om hen heen te creëren en mogelijkheden bieden om het leven 'buiten' weer vorm te geven.

Ook de liturgie van de kerkdienst kan mogelijkheden bieden om herstelgerichte kenmerken een plaats te geven. Volgens Jonckheere maakt het een groot verschil 'of overweging en gebeden enkel vanuit aandacht voor de gedetineerde worden uitgesproken, dan wel of de meerzijdig-partijdige insteek ook hier gestand wordt gedaan, en met regelmaat ook de begane wandaden worden benoemd en het perspectief van slachtoffers wordt meegenomen. De wijze waarop dit gebeurt, luistert nauw en vergt dan ook zoeken naar taal en stijl. Dát het gebeurt, is echter van groot belang.' (Jonckheere, 2009:217) In de kerkdiensten in de Oostvaarderskliniek in Almere die ik zelf bezocht heb, wordt er ook vaak gebeden voor slachtoffers van misdrijven: TBS'ers die met elkaar bidden voor een jongetje dat ontvoerd is.

Een belangrijke plek is hier ook weggelegd voor rituelen. Rituelen kunnen heel waardevol zijn en kunnen soms meer zeggen dan een gesprek. In rituelen kunnen dingen verwerkt of benoemd worden zonder woorden. Hierbij valt te denken aan bijvoorbeeld een gebed, het aansteken van een kaarsje, maar ook het schrijven van een brief (die misschien niet eens verstuurd hoeft te worden) of het lezen van een bijbeltekst.

Bij deze paragraaf nog een laatste opmerking. Deze doelomschrijving van herstelgericht pastoraat is ideaal-typisch. Er zijn natuurlijk een hoop situaties te benoemen waarbij deze doelen niet makkelijk haalbaar zijn. Bijvoorbeeld omdat de psychische gesteldheid van de gedetineerde zodanig is, dat hij niet in staat is tot zelfinzicht. Het is goed om dit in het achterhoofd te houden.

2.3 Hoofdthema's van herstelgericht pastoraat: schuld, schaamte en verantwoordelijkheid

De omslag van schuld naar verantwoordelijkheid

In het contact met gedetineerden komen er natuurlijk allerlei gespreksthema's aan bod. Er zijn echter een aantal thema's, die met name op het gebied van herstel, extra aandacht verdienen. Deze thema's zijn gecompliceerd en dienen met zorgvuldigheid benaderd te worden. Deze thema's zijn: schuld, schaamte en verantwoordelijkheid. Het eerste woord dat opkomt als we spreken over misdaad is schuld. De dader is schuldig. Schuld is breder dan de misdaad en de daarbij horende straf. Bij een diefstal is de dader schuldig aan het ontvreemden van iets wat niet van hem is en daarvoor is hij strafbaar, door de wet. Maar zijn schuld ligt ook op het gebied van de moraal: hij heeft een verkeerde keuze gemaakt, niet gehandeld naar het goede. Ook staat hij schuldig tegenover de mensen om hem heen, die hij onrecht heeft aangedaan.

Waarom is schuldverwerking zo belangrijk? Omdat het de dader weer tot mens maakt, ook al klinkt dat in eerste instantie niet logisch. Maar juist in de erkenning van de

schuld, in het nemen van verantwoordelijkheid kan iemand weer volwaardig mens worden. 'Een mens wordt slechts recht gedaan, wanneer hij in het meest eigene van zijn mens-zijn, met name zijn verantwoordelijkheid, serieus wordt genomen. Ontzegt men hem zijn verantwoordelijkheid, dan ontnemt men hem de mogelijkheid om mens te zijn.' (Jonckheere, 2009:219). Praten over schuld betekent ook praten over het delict, over de feiten. 'Er is geen schuldverwerking en vergeving zonder schuldbesef en (pastorale) delict-c.q. feitenbespreking.' (Burgering, 2008:59).

Als een dader schuld kan erkennen is dit ook voor het slachtoffer zeer waardevol. Het is zeer pijnlijk om het slachtoffer zijn van een misdrijf waarbij de dader niet erkend dat hij schuldig is. Dat merken we al in het leven van alledag: als iemand je pijn heeft gedaan, of tekort gedaan, dan wil je dat die ander beseft wat hij heeft gedaan. Wat de impact is van zijn daden. Deze erkenning van schuld kan losstaan van daadwerkelijk contact met het slachtoffer. Soms wil het slachtoffer namelijk geen contact. Maar schuld erkennen is ook voor de dader zelf noodzakelijk. Schuld vraagt om verwerking. De geestelijke verzorger heeft de verantwoordelijkheid de gedetineerde bij te staan in dit proces van schuldverwerking.

Het is niet gemakkelijk om over schuld te praten. Er bleek uit het vorige hoofdstuk dat gedetineerden niet graag praten over het delict en hun slachtoffer. Toch moet dit onderwerp niet vermeden worden. Juist door de erkenning van schuld kunnen er stappen genomen worden richting het nemen van verantwoordelijkheid en herstel. De eerste stap voor het erkennen van schuld is het onderzoek naar het eigen geweten; is er inderdaad sprake van schuld en op welke manier? Soms kan een dader slechts zijdelings betrokken zijn geweest bij een misdrijf, maar ervaart hij wel de schuld voor alle gevolgen van dat misdrijf, omdat hij er aan meegewerkt heeft, of ook de hoofdschuldige had kunnen zijn. Er kan een verschil zijn tussen de daadwerkelijke schuld en de gevoelde schuld. Dit werkt naar beide kanten. Sommigen maken hun schuld groter dan hij is, anderen verkleinen die schuld.

Bij veel gedetineerden zie je dat de schuld op de achtergrond wordt gedrongen en dat ze zelf in de slachtofferrol kruipen. Naast dat het noodzakelijk is om oog te hebben voor de levensloop en het slachtoffer-zijn van de dader, is het nog belangrijker om dit slachtofferschap niet te laten fungeren als vrijgeleide van de schuld. Veel gedetineerden voelen zich slachtoffer van 'het systeem'. Er wordt hen 'onrecht' aangedaan; door politie, justitie en de maatschappij. Deze gevoelens staan soms de erkenning van de eigen schuld in de weg. Daarnaast ligt de nadruk vanuit de hulpverlening vaak op de psychologische en sociologische factoren die een rol hebben gespeeld in het leven van de dader. Hierdoor kan de daadwerkelijke schuld gemarginaliseerd worden. (Zie: neutralisatieprocessen)

Schuldgevoel wordt vaak ervaren als een bedreiging voor het eigen ik. 'We hebben allemaal een bepaalde identiteit opgebouwd met de daarbij passende normen en idealen. Schuldgevoel hangt samen met het besef dat we niet aan die normen en idealen beantwoorden.' (Ganzevoort, 2007: 351)

Schuld is ook moeilijk te taxeren. Soms kan iemand wel degelijk schuld ervaren, zonder dat daar veel gevoelens en emoties bij komen kijken. Maar het kan ook andersom. Dat schuldgevoelens niet duiden op een feitelijke schuld. 'Schuldgevoelens vertolken, vaker dan een besef van feitelijke schuld, allerhande ervaringen van onmacht.' (Jonckheere, 2009: 221) Daarnaast blijft de vraag, ook als er wel sprake is van feitelijke schuld, of de schuldgevoelens wel echt betrekking hebben op het slachtoffer en niet op zichzelf, door bijvoorbeeld het verlies van eigenwaarde. Als laatste aandachtspunt noemt Jonckheere ook, dat daders zich vaak schuldig voelen naar indirecte slachtoffers, zoals eigen familieleden, waardoor het eigenlijke slachtoffer buiten beeld blijft. Een geestelijk verzorger moet dus in het proces van schuldverwerking altijd een taxatie maken van de schuld en de authenticiteit van schuldgevoelens. (Jonckheere, 2009: 222).

Spreek over schuld kan pas op een basis van vertrouwen. En soms kost het leggen van die basis jaren. Ook Ben Rijkema heeft deze ervaring: 'Schuld komt niet zomaar ter sprake in contact met gedetineerden. (...) Tijd en rust zijn nodig om wat vertrouwd met elkaar te worden.' (Rijkema in Blom 1996: 45)

In het licht van herstelgericht pastoraat, kunnen gezonde schuld en schuldgevoelens, gaan leiden tot verantwoordelijkheid. 'de reactie "dit nooit meer!" komt op en het schuldbesef wordt getransformeerd in de richting van een kracht tot handelen ten goede.' (Jonckheere, 2009: 222) Jansen-van Driel wijst er op dat schuld en schaamte zeer destructief kunnen werken als ze niet omgevormd kunnen worden tot iets goeds, iets constructiefs. Want anders leidt schuld niet tot verantwoordelijkheid, maar tot passiviteit, zelfhaat en verlies van eigenwaarde. (Jansen- van Driel, 2003: 59)

Schuld en schaamte zijn nauw met elkaar verbonden. Het voert nu te ver om diep in te gaan op de verschillen tussen schuld en schaamte. Bij herstelgerichte begeleiding is vooral aandacht voor schuld. 'Schuld heeft vaak behoefte aan blootstelling: schuld bekennen en herstellen van de schade. Schaamte daarentegen laat vaak een behoefte zien aan afzondering.' (Jansen-van Driel, 2003: 43) In de doorwerking van schuld zit ook altijd die component van schaamte. Maar ook schaamte heeft aandacht. Vooral als een delict net bekend is geworden is de schaamte vaak groot. Het oordeel van de maatschappij, van familie, kan veel emoties oproepen. In andere culturen speelt schaamte nog een veel

Wat is herstelgericht pastoraat en hoe verhoudt zich dit tot eerdere pastorale benaderingen in de jaren '60-'70?

sterkere rol. Voor iemand uit het Midden-Oosten kan schaamte dan ook veel zwaarder wegen dan schuld. Als geestelijk verzorger moet je daar ook rekening mee houden.

Verantwoordelijkheid nemen voor je daden is een grote stap. Maar ook de mooiste uitwerking van schuld. Verantwoordelijkheid nemen is een proces dat zich vanbinnen afspeelt en dat vaak tot uiting komt in daden. Hierin ligt ook een interessant punt voor geestelijke verzorgers; in hoeverre kunnen zij de gedetineerde helpen om iets te doen met zijn verantwoordelijkheidsgevoel? Hier komen wellicht de herstelgerichte activiteiten en initiatieven om de hoek kijken, zoals besproken in 2.2.

Kortom: schuld moet besproken worden zodat deze schuld kan leiden tot iets constructiefs en de gedetineerde weer verantwoordelijkheid gaat nemen voor het eigen leven.

2.4 Theologische noties rond herstelgericht pastoraat

God die de mens aanvaardt

Op welke theologische basis staat herstelgericht pastoraat? Welke noties uit het christelijk geloof zijn belangrijk voor het pastorale contact?

Vanuit christelijk perspectief is de gerichtheid op herstel en vernieuwing niet verwonderlijk. Het christendom gaat er vanuit dat met de dood en opstanding van Jezus de macht van het kwaad gebroken is en dat God de wereld en de mens wil vernieuwen. Herstelgericht pastoraat heeft als belangrijkste doel: herstel van de mens in zijn waardigheid. (Dit geldt niet alleen voor de dader: ook de waardigheid van het slachtoffer moet de aandacht krijgen.) Deze waardigheid wordt de mens geschonken door God. De pastor wil de dader helpen zijn identiteit in God te hervinden.

Eén van de basisprincipes binnen het pastoraat is dat de mens waardevol is. In de joods-christelijke traditie wordt die waarde gefundeerd in de relatie tussen God en mens. God heeft de mens geschapen en heeft de mens lief. De mens wordt 'kind van God' genoemd in de Bijbel (Mat. 5:44-46).

Het Vaderschap van God heeft verschillende betekenissen: God is de Schepper en heeft de mens naar Zijn beeld geschapen. Daarin blijft Hij betrokken op Zijn schepsel. Daarnaast is de relatie tussen een Vader en een kind onverbreekbaar – je blijft altijd kind. Ook betekent dit, dat alle mensen gelijkwaardig zijn, zoals ook voor een vader alle kinderen evenveel waard zijn. God is dus degene die de mens zijn waarde geeft en niet de mens zelf. Niet wat hij presteert, wat hij bezit, of de sociale status die hij heeft. Gods liefde is onveranderbaar. Wat de mens *doet* (het plegen van een delict), doet niets af aan de waarde die hij, als kind van God, *heeft*. (Eerbeek, J. & van Iersel, F. 2009:173,174)

Schuld, schaamte, verantwoordelijkheid en vergeving in de christelijke traditie

In de christelijke traditie is schuld lange tijd een beladen begrip geweest. Er bestaan verschillende vormen van schuld. Ten eerste de erfschuld/erfzonde: de idee is dat ieder mens schuldig staat tegenover God, dat ieder mens onvolmaakt en zondig is sinds de zondeval. (Toen Adam en Eva van de vrucht aten.) De tweede vorm is de concrete schuld: handelingen die ingaan tegen Gods bedoelingen met de mens. De eerste vorm kan verlamdend werken en het gevoel geven het toch nooit goed te kunnen doen. De tweede vorm wijst de schuld/zonde duidelijk aan en maakt de mens daarin ook verantwoordelijk.

Schuld staat in het christendom niet los van genade, liefde en vergeving. Pas in het licht van de liefde kan een mens zijn schuld onder ogen zien. '.. het leven van de mens is, voordat hij ook maar iets goeds of verkeerd heeft gedaan voordat hij crimineel of brave burger is geworden, al gerechtvaardigd door de belangeloze en onvoorwaardelijke liefde van God.'(Veldhuis,2009:234)

Juist door deze liefde wordt het mogelijk schuld te bekennen. 'In schuld zijn mensen zo kwetsbaar, dat een mens veel liefde nodig heeft om die schuld op zich te nemen.'(ibidem) Gods liefde is de basis, het begin.

Deze liefde is niet soft, maar versterkt de mens om echt mens te zijn en verantwoordelijkheid te nemen voor het eigen leven. *Hef daarom uw slappe handen op, strek uw knikkende knieën, en kies rechte paden, zodat een voet die gekneusd is niet verder ontwricht raakt, maar juist geneest.* (Hebreeën 12:12,13 NBV)

'Slechts waar men zich enigszins gezien weet als wie men werkelijk en wezenlijk is, ontstaat ruimte om ook het eigen schuldig-zijn onder ogen te zien en kan schuldbesef gaan werken als een verantwoordelijke kracht.'(Jonckheere,2009:224)

God is die Ander, die de mens ziet zoals hij is en de mens liefheeft. En in die liefde zijn mensen in staat naar zichzelf te kijken. Om dit te verduidelijken kunnen we ook naar ons eigen leven kijken. Datgene waar we ons schuldig over voelen, durven we alleen te vertellen aan mensen die ons liefhebben. In de wetenschap dat ze ons niet zullen veroordelen. En dan is het nog steeds ontzettend moeilijk om schuld te erkennen, omdat we onze eigen identiteit willen beschermen. Onze schuld openbaar maken roept weerstand op. In de situatie van detentie is het onderkennen van schuld nog veel moeilijker. Een gedetineerde zit in een onveilige omgeving, de maatschappij laat hem weten dat hij minderwaardig is en de autoriteiten hebben hem al veroordeeld. 'Het besef van eigenwaarde is immers kwetsbaar; uitermate vatbaar voor de angst dat falen en schuld in

minderung op het eigen bestaansrecht komen.'(Jonckheere,2009:223) In de christelijke theologie heeft ieder mens bestaansrecht, omdat God hem dat geeft.

Een gedetineerde zei op een gegeven moment tegen mij: 'Ik denk niet dat ik mezelf ooit kan vergeven voor wat ik heb gedaan en ik kan me al helemaal niet voorstellen dat mijn slachtoffers ooit in staat zullen zijn mij te vergeven.' Hij leed hier zichtbaar onder. Ik besprak dit later met de predikant en hij zei, dat dit nu juist de kracht is van vergeving in christelijk perspectief. Wij hoeven onszelf niet te vergeven, zijn daar ook niet toe in staat. God is degene die vergeeft. Nu zou men zich kunnen afvragen of de dader dan niet te gemakkelijk vergeving krijgt. En dat hij, omdat hij toch wel vergeven wordt door God, zijn daad niet van belang is. Maar dat is zeker niet het geval. Juist in het licht van Gods vergeving wordt duidelijk dat de schuld daadwerkelijk groot is. Misschien nog wel groter dan we zelf in eerste instantie dachten.

De vergeving die God schenkt (in theologische termen ook wel 'genade' genoemd – wel een treffend woord in de context van schuld) zet juist aan tot zelfinzicht en dankbaarheid. Pas als iemand het licht aansteekt terwijl we aan het lezen zijn in een donkere kamer, ontdekken we dat we in het donker zaten.

'No future without forgiveness', zei Desmond Tutu. En alhoewel hij dit zei in het licht van vergeving tussen mensen, is het denk ik ook van toepassing op de vergeving vanuit God. Vergeving ontvangen geeft hoop en kracht.

Om de theologische noties inzichtelijk te maken het volgende schema:

God→Aanvaarding→Schuld→Berouw→Vergeving→Verantwoordelijkheid

In de vergelijking met het justitiepastoraat uit de jaren '60-'70 wordt dit verder toegelicht.

Slot

Herstelgericht pastoraat baseert zich op de waardigheid van de mens, van zowel dader als slachtoffer. Deze waarde wordt in de theologie gefundeerd in de waarde die God de mens geeft als Zijn kind. Door de dader te helpen zijn waardigheid te hervinden en zijn identiteit te versterken, kan hij zijn schuld onder ogen gaan zien en kan deze schuldervaring gaan leiden tot het opnemen van de verantwoordelijkheid voor het eigen leven.

De gemeenschap om de gedetineerde kan hem helpen om de waardigheid van de ander en zichzelf te ontdekken en kan hem een steun in de rug zijn bij het oppakken van het leven en het vormgeven van de toekomst.

Hoofdstuk 3

Het justitiepastoraat zoals dat werd vormgegeven in de jaren '60-'70

Inleiding

De zorg voor gevangenen heeft altijd wel een rol gespeeld in de christelijke kerk. In Nederland zien we dat de pastorale zorg voor gevangenen pas ontstaat in de twintigste eeuw. In de tijd daarvoor was de pastoor of dominee de geestelijk leider, die zorgde voor godsdienstig onderwijs en wat morele opvoeding.

In dit hoofdstuk zal gekeken worden naar het justitiepastoraat zoals dat werd vormgegeven in de jaren 1960-1980. Deze jaren zijn interessant omdat toen het justitiepastoraat voor het eerst een duidelijke vorm kreeg, in de jaren na de Tweede Wereldoorlog. Het justitiepastoraat van de jaren '60-'70 zal besproken worden aan de hand van de eerder genoemde thema's: de gehanteerde uitgangspunten, de pastorale doelen die werden nagestreefd en de theologische basis die men hanteerde. Grootste bronnen hiervoor zijn het 'losbladig boekwerk' van de hoofdpredikant en hoofdaalmoezenier bij justitie, geschreven in 1964, getiteld: "Het Gevangenispastoraat" (Hellemans&Verheggen) en "Verantwoording – een bezinning op het justitiepastoraat" uit 1978. (Brüsewitz)

Door naar deze twee primaire bronnen te kijken, wordt geprobeerd om de thematiek en doelstellingen uit die tijd helder te krijgen. Wanneer men spreekt over het 'gestichtspastoraat' of 'gevangenispastoraat', is er voor gekozen om dit door te vertalen naar 'justitiepastoraat', ook al zijn deze vormen van detentie niet hetzelfde.

3.1 Globale ontwikkeling van de geestelijke verzorging bij Justitie tot en met de jaren '60-'70

Van het geheven vingertje naar de luisterende, professionele pastor

De manier waarop geestelijke verzorging wordt vormgegeven is sterk bepaald door het mensbeeld dat men heeft. Tot en met de zestiende eeuw werden misdadigers gezien als mensen met een slechte aard, niet vatbaar voor verbetering. Een geestelijke was er dan ook alleen om gevangenen bij te staan in hun laatste uren. In 's Hertogenbosch bleek een stichting te bestaan in 1464, die ervoor zorgde dat er 'iedere week twee missen in de kapel van de gevangenispoort zouden worden gelezen en bovendien één op de dag, waarop een ter dood veroordeelde terechtgesteld zou worden.' (Hellemans&Verheggen, 1964:12)

Na de zestiende eeuw ontstaat er steeds meer aandacht komt voor heropvoeding en verbetering, zij het nog in beperkte mate. De geestelijk leider werd hierin verantwoordelijk voor de zedelijke heropvoeding, door middel van Bijbelonderwijs. De gevangenen moesten

bijvoorbeeld teksten uit het hoofd leren, zoals de Catechismus of de geloofsbelijdenis. In 1826 stelt men vanuit de regering een plan op voor de godsdienstige verzorging in de gestichten. Artikel 11 zegt bijvoorbeeld: 'De Geestelijken zijn bevoegd, de gevangen, die troost, vermaning en onderrigt behoeven, afzonderlijk te onderhouden; (..)'. (Ibi.15) In 1843 ontstonden ook de zogenaamde 'missies' of 'retraites': een soort cursusdag waarbij de gedetineerden 3 preken kregen rond thema's als zonde, boete, barmhartigheid, hemel en hel. Tot 1940 was er eigenlijk bijna geen sprake van overleg tussen geestelijke verzorgers onderling en tussen geestelijk verzorger en directie van de gevangenis. Het pastoraat vond vooral plaats op eigen initiatief van een dominee of pastoor en werd ook vanuit de kerken weinig gestimuleerd.

Eind 1944, toen het zuiden van Nederland was bevrijd, werd er vanuit de Synode van de Hervormde kerk een predikant aangesteld die zich op pastoraal vlak moest gaan bezig houden met de gedetineerde NSB'ers. Eind 1945 kwam er steeds meer overleg tussen de (protestantse) kerken. Men zag zich namelijk gesteld voor ingewikkelde pastorale vragen rondom de NSB'ers. Er kwam een interkerkelijk overleg op gang, waarop een opvallende zaak besproken werd: het verzoek van vijftientig vooraanstaande NSB'ers om 'aan het Nederlandse volk hun erkenning van schuld en het getuigenis over hun houding in de oorlog over te brengen.' (Hellemans&Verheggen,1964:19)

In 1949 werd er ook voor het eerst een 'hoofdpredikant' en 'hoofdaalmoezenier' voor de inrichtingen van Justitie aangesteld, die aan het hoofd stonden van het kerkelijke justitiepastoraat.

In de jaren daarna ontwikkelt het justitiepastoraat zich snel. Een pastor in een gevangenis heeft een hele andere rol dan een pastor in een 'gewone' gemeente. Dit maakt, dat hij ook een andere scholing nodig heeft. Hier ontstaat steeds meer aandacht voor. Een justitiepastor moet bijvoorbeeld enige criminologische kennis hebben. Ook op andere gebieden moet hij zijn kennis uitbreiden, want hij heeft te maken met mensen die vaak psychische problemen kennen. Hij zal zich dus moeten verdiepen in psychologie, psychopathologie en psychiatrie.

Daarnaast staat de pastor in de gevangenis niet op zichzelf en moet hij zich verhouden ten opzichte van andere medewerkers. En als laatste; het 'godsdienstig klimaat' is in de gevangenis anders dan in een gewone kerk.

Door de jaren heen komt er ook meer aandacht voor ontwikkelingen die zich voordoen op het gebied van godsdienstpsychologie. Er wordt veel aandacht besteed aan de ideeën van Rümke, Erich Fromm en Erik H. Erikson. De vraag naar gezond geloof komt op en hoe geloof samenhangt met de ontwikkeling van de mens. Voor het pastoraat en de

verkondiging is het dan ook van belang dat er rekening gehouden wordt met de individuele mens, met zijn eigen ontwikkelingsproces. 'En dat betekent dat de pastor alleen maar effectief zijn werk kan doen, wanneer hij zijn cliënten kent en uit die kennis weet, waar bij hen de knelpunten liggen, wat hun behoeften zijn, maar ook wat hij tijdens de contacten van hen verwachten kan.' (Brüsewitz, 1978:50) Ook in het eerdere handboek wordt dit al genoemd: 'Een pastor hoeft hoeft geen therapeut en geen psycholoog te zijn, maar wel behoort hij hun kundigheden bij zijn werk te betrekken.' (Hellemans&Verheggen,1964:56)

Een illustratie van de verwerking van psychologische inzichten is de casus die wordt beschreven in het boek van Brüsewitz: een jongeman komt bij de pastor met het verhaal dat hij vaak 's nachts de fantasie heeft van een vrouw die zich, met de rug naar hem toe voor de spiegel uitkleedt. Hij kreeg dan sterke lustgevoelens. Maar als zij zich dan naar hem omdraait verdwijnt de lust. De pastor zou op verschillende manieren kunnen reageren met als ene uiterste: bidden voor verlossing van deze seksuele fantasieën. De andere benadering is de psychoanalytische: de pastor weet dat deze jongeman vaak werd afgewezen door zijn moeder, die hem dan de rug toedraaide. Hij hunkert naar geborgenheid, naar eenheid met haar. De pastor ziet de eenzaamheid van de man die achter dit verhaal schuilgaat en probeert in het pastoraat nabij te zijn, trouw en geborgenheid te tonen.(Brüsewitz,1978:51)

Door de aandacht voor de totale mens, met ook zijn psychische en sociale problematiek, beseft men steeds meer het belang van samenwerking in de inrichtingen van justitie. Zo wordt er dan ook steeds meer verbinding gelegd tussen de doelen en gespreksthema's van de psycholoog en de maatschappelijk werker en de geestelijk verzorger. '(..) de pastor kan aan de godsdienstige vragen van de zieke geen hulp bieden, wanneer hij niet samen met hem diens levensproblematiek opneemt. Omgekeerd kan aan de levensvragen van de zieke geen hulp worden geboden, wanneer de godsdienstige problematiek niet mede wordt opgenomen.' (Brüsewitz,1978:53)

De ontwikkelingen in het justitiepastoraat zijn goed te plaatsen in de algemene ontwikkeling van het pastoraat. In Duitsland ontstaat na de eerste wereldoorlog het 'verkondigend pastoraat', ook wel kerygmatisch pastoraat genoemd. Het woord van God, de bijbel werd centraal gesteld, op allerlei manieren. De mens wordt benaderd vanuit het perspectief van God. Deze manier van pastorale zorg kan men verbinden aan de theologie van Karl Barth, die zegt dat we niets over God kunnen zeggen, dat Hij de 'ganz Andere' is en dat Hij slechts verkondigd kan worden. In het pastoraat wordt dit overgenomen. Deze manier van werken is dus directief, de pastorant krijgt Gods woord verkondigd. (Heitink,1998:43) In het justitiepastoraat zien we dit ook: de gedetineerde krijgt Gods woord

te horen van de pastor. Het verhaal van God staat centraal, niet het verhaal van de mens, de gedetineerde.

Dit veranderde. In het handboek van 1964 wordt er veel aandacht besteedt aan een nieuwe ontwikkeling, namelijk de 'pastoral counseling'. Deze stroming ontstaat in de Verenigde Staten. Het pastoraat wordt hierin meer en meer geprofessionaliseerd. Pastoral counseling baseert zich op psychologen als Erikson en Rogers, die ervoor pleiten dat men moet aansluiten bij de menselijke ervaring. Zo ontstaat er dus een psychologische basis voor het pastoraat. Rogers legt de nadruk op de 'aanvaarding' (acceptance) van de mens, wat theologisch wordt overgenomen als Gods aanvaarding van de mensen; de rechtvaardiging van de mens door zijn geloof. In het pastorale gesprek staat de pastorant centraal. Een theoloog die hiermee verbonden kan worden is Paul Tillich, die de verhouding tussen God en mens beschouwd als wederkerig. We ontmoeten God in de vragen die we stellen, de existentiële vragen naar ons 'zijn'. Ook spreekt hij over de grondangsten van de mens, de angst om een individu te zijn en de angst om op te gaan in het geheel: de individuatie en de participatie. (Heitink 1998:59)

Kortom: het justitiepastoraat heeft zich sinds de tweede wereldoorlog in een sneltreinvaart ontwikkeld. Vooral de verbinding tussen psychologie en theologie valt op en de aandacht die hierdoor ontstaat voor de gehele mens. Het religieuze leven van de gedetineerde wordt in verbinding gebracht met zijn gehele levensverhaal.

3.2 Uitgangspunten van het justitiepastoraat in de jaren '60-'70

Respect en aanvaarding voor de gesprekspartner

De uitgangspunten van het justitiepastoraat in de jaren '60-'70 hebben een duidelijke religieuze tint. Wat in het boek van Hellemans & Verheggen naar voren komt is de nadruk die gelegd wordt op de godsdienstige vorming en ontwikkeling van de gedetineerde. Een belangrijk uitgangspunt is dat de pastor degene is die de gedetineerde weer terugbrengt tot God en hem helpt in zijn proces van het ontvangen van genade en de bekering van de zonde. Dit zal ook nog wel terugkomen bij de pastorale doelen.

Een uitspraak die de nadruk op godsdienstige vorming onderstreept, die wordt gedaan in de context van het werk van de pastor bij iemand die bijna teruggaat naar de maatschappij. De aantekeningen van andere collega's over de gedetineerde 'stellen hem in staat eventueel de finishing touch aan te brengen in de godsdienstige vorming van zijn cliënt.' (Hellemans&Verheggen,1964:89)

Dit eerste uitgangspunt baseert zich dus op de idee dat de pastor de gedetineerde terug dient te brengen naar God. In de gesprekstechnieken sommen de auteurs een heel aantal zaken op die van belang zijn in de basishouding van de pastor:

- 1 Respect voor de evenwaardigheid van de ander
- 2 Afgestemd zijn op de nood van de ander, op zijn situatie
- 3 Aanvaarding van de ander zoals hij is
- 4 Een niet veroordelende houding aannemen
- 5 Beginnen bij de ander
- 6 Het tempo van de ander volgen
- 7 Zelfbeschikking van de ander eerbiedigen (hem geen dingen opleggen)
- 8 (Hellemans&Verheggen,1964:106)

De 'pastoral counseling', genoemd in 3.1. is in de jaren '60 ook naar Nederland overgewaaid. In het Handboek van 1964 wordt er dan ook veel geschreven over deze nieuwe beweging. Ook de gesprekstechnieken ademen de geest van 'aanvaarding' en 'aansluiten bij de cliënt' en de zelfstandigheid en verantwoordelijkheid van de gedetineerde— tekenend voor pastoral counseling. 'De ander moet steeds ervaren, dat men hem niets opdringt, maar dat het heil slechts wordt aangeboden. (Hellemans&Verheggen,1964:107)

Hellemans en Verheggen wijzen op het gevaar dat de herderlijke, leidende rol van de pastor hiermee uit het oog verloren wordt. Ze brengen hiertegen in dat de pastor in die zin leider kan zijn, dat hij de gedetineerde helpt om zijn drang naar God te onderkennen. 'Het pastoraat impliceert wel leiding, maar dan in deze zin, dat de pastor tracht zijn cliënt te leren onderkennen, hoe ook in hem zelf de drang naar God leeft en hoe de genade en de openbaring daaraan beantwoorden. De pastor moet tonen zoveel vertrouwen in de ander en in de genade te hebben, dat hij kan luisteren en wachten.'

(Hellemans&Verheggen,1964:107)

Een uitgangspunt dat uit dit citaat naar voren komt: in elke gedetineerde zit een drang naar God, die de pastor mag helpen openbaren. Een volgend uitgangspunt is de idee, dat (religieuze) moeilijkheden meestal niet op het rationele vlak liggen, maar op het emotionele. Een pastor moet dan ook aandacht hebben voor de gehele mens.

(Hellemans&Verheggen,1964:109). Daarnaast is er het uitgangspunt is dat de mens zich niet hoeft te verantwoorden ten opzichte van mensen, maar ten opzichte van God.

De aanleiding voor een nieuw boek over justitiepastoraat in 1978 was de professionalisering van de zorg voor gevangenen. De vraag kwam op, wat de geestelijk

verzorgers nou eigenlijk te bieden had, naast het aanbod van de psycholoog en de maatschappelijk werker. Dit wordt heel kernachtig weergegeven in het boek en is het laatste uitgangspunt: de geestelijk verzorger houdt zich bezig met het 'zin geven aan het bestaan', met het geloof en geloven van hun cliënten. (Brüsewitz,1978:42) Dit geloof omvat de overtuiging, het geloven, maar ook de handeling, de daad van het geloof.

3.3. Doelen van justitiepastoraat in de jaren '60-'70

De gedetineerde helpen terugkeren naar God

Dan nu weer dezelfde vraag als in het hoofdstuk over herstelgericht pastoraat: welke doelen beoogde de pastor eigenlijk in zijn contact met de gedetineerden? De doelen van het justitiepastoraat zijn na het verschijnen van het losbladig Handboek in 1964 wel wat veranderd in 1978. Waar in 1964 het doel van de bekering tot God wel vaak door de regels heen klinkt, zien we dat het in 1978 meer gaat om de praktische uitwerking van geloof.

Toch zijn veel doelen wel vergelijkbaar en voor de leesbaarheid heb ik beide tijdsperiodes samengenomen. De doelen zijn uitgesplitst in een aantal thema's die ook al aan bod kwamen in het hoofdstuk over herstelgericht pastoraat: identiteit, (morele rehabilitatie en) resocialisatie, zonde-schuld-vergeving en gemeenschap.

Buiten deze thema's om een algemene doelomschrijving van het pastoraat uit 1978:

'Wanneer we nu stellen, dat de zin van het leven is, dat een mens zich beweegt in deze richting van het wegdoen van alle angst en bedreiging en in het geven en ontvangen van veiligheid en geborgenheid overeenkomstig de bedoelingen, die God in zijn scheppingswerk heeft neergelegd, dan kunnen we zeggen, dat het doel van ons pastoraat is, onze cliënten te begeleiden op de weg naar het vinden van deze zin van het leven.' (Brüsewitz,1978:69)

3.3.1. Herijken van de identiteit

De gevangencultuur is vaak niet bevorderlijk voor het nemen van eigen verantwoordelijkheid. Doordat men van bovenaf allerlei regels krijgt opgelegd en zijn vrijheid erg wordt beperkt, wordt de gedetineerde passief. Hij gaat zich steeds meer afsluiten van de buitenwereld en wordt argwanend. Vooral bij jeugdige gevangenen komt dit veel voor volgens de auteurs. Een pastor kan hierin een rol spelen: 'Men dient zich dus te richten naar een opvoeding tot een vrije persoonlijkheid, tot verminderen van de angst en de daaruit resulterende argwaan en tot het opheffen van de afsluiting tegenover de wereld.' (Hellemans&Verheggen,1964:82)

De meeste gedetineerden hebben te kampen met heftige psychische problematiek. Vaak zijn ze in een onveilig milieu opgegroeid en zijn ze niet in staat om denken, handelen en willen met elkaar te verbinden. Gesprekken over hun leven, over wat er gebeurd is,

moeten dan ook met de grootste voorzichtigheid worden gevoerd: 'En eerst wanneer in de emotionele sfeer voldoende openheid is ontstaan kan voorzichtig geprobeerd worden tot meerdere innerlijke integratie te komen. Als ooit overijling schaadt, dan is dit in de omgang met gedetineerden.' (Hellemans&Verheggen,1964:34)

De vorming van identiteit wordt in het boek van Brüsewitz geplaatst in die relatie tussen God en mens. Zij stellen voor: 'Een pastoraat, dat er vanuitgaat, dat in het verstaan en opvolgen van Gods roep tot partnerschap een mens zichzelf, zijn identiteit vindt.' (Brüsewitz,1978:84). Dit partnerschap is een nieuwe manier van kijken naar de mens. Hierover meer bij de theologische noties.

Een belangrijk onderdeel van de identiteit is ook het geloof van de gedetineerde. Dit geloof kan gezond zijn, zodat het zijn identiteit versterkt en bevestigt, maar ook ongezond. De pastor mag de gedetineerde helpen om op een gezonde manier te geloven: 'Geloof kan ruimte scheppen voor moed, voor hoop en toekomstperspectief, maar kan ook de bron zijn van starheid, afweer en egocentrie. Geloof kan aan de ik-sterkte bijdragen, maar ook afbreuk doen. Helpen aan de gezondmaking van het geloof zou ik pastoraat willen noemen...' (Berger in: Brüsewitz, 1978:45) Geloof kan een mens weer op de been helpen, hem nieuwe kracht schenken: 'Het gevangenispastoraat gaat uit van de overtuiging, dat het geloof in een "genadige God" (Luther!) een rust en steun gevend, een regenerend geloof is, dat aan een perspectiefloos mens nieuwe horizonten doet zien.' (Brüsewitz,1978:55)

Samenvattend: het versterken van de identiteit is een doel dat op verschillende manieren uitdrukking vindt: door als pastor te proberen de gedetineerde te helpen met het overwinnen van zijn angst en hem op te voeden tot een vrije persoonlijkheid, door bezig te zijn met de innerlijke integratie van alle tegenstrijdigheden in de mens, door de gedetineerde bewust te maken van zijn rol als partner van God en als laatste door de gedetineerde te helpen een gezond geloof te ontwikkelen.

3.3.2. Resocialisatie/morele rehabilitatie

Ook in deze vroege jaren van justitiepastoraat was er al aandacht voor de resocialisatie van de gedetineerde. Deze resocialisatie werd dan wel vooral geplaatst in het licht van de terugkeer naar de kerkelijke gemeente. De pastor moest zijn best doen om gedetineerde en kerkelijke gemeente 'gereed' te maken voor elkaar. 'De delinquent, en de gemeente, de parochie zullen elkaar weer ergens ontmoeten. Daarom behoort reeds in het gesticht een afstemmen op de naderende vrijheid plaats te vinden, een kerkelijk wegwijzen maken van de delinquent, en het rijp maken van de gemeente voor de ontvangst van de ontslagen gevangene.' (Hellemans&Verheggen,1964:57)

Wat is herstelgericht pastoraat en hoe verhoudt zich dit tot eerdere pastorale benaderingen in de jaren '60-'70?

Maar: 'De resocialisatie is geen doel van het pastoraat en is er zelfs geen noodzakelijke voorwaarde voor.' (Hellemans&Verheggen,1964:75) Hier wordt resocialisatie geplaatst in het kader van de morele rehabilitatie. In Brüsewitz wordt daar ook op gewezen: de gedetineerde hoeft niet al verbeterd te zijn om in gesprek te kunnen gaan met de pastor. 'De justitiepastor mag in zijn (op zichzelf noodzakelijke) aandacht voor resocialisatie en reëducatie van de cliënt niet vergeten dat het evangelie impliceert "rechtvaardiging van de goddeloze"(Rom4:5). De pastor doet in verband daarmee er goed aan, niet al te opzettelijk te werken aan de verandering van de mens om niet de schijn te wekken, dat voor God alleen een moreel verbeterd mens-zijn een werkelijk mens-zijn is. (..)'" (citaat Firet in: Brüsewitz, 1978:33)

3.3.3. Zonde, schuld en vergeving

Een belangrijk thema in het justitiepastoraat is natuurlijk schuld. In het hoofdstuk over herstelgericht pastoraat is uitgebreid ingegaan op wat schuld is, wat het met een mens doet en het verschil tussen de gevoelde en de daadwerkelijke schuld. Omdat 'schuld & vergeving' ook theologische noties zal hier ook nog aandacht aan worden geschonken in 3.4.

In de jaren '60 en '70 was schuld al een belangrijk thema. Vaak in combinatie met de vergeving die God de mens schenkt. Want er is meer dan alleen de juridische schuld – om die schuld 'in te lossen' kun je een paar jaar zitten. Maar schuld is breder; er zijn relaties kapot gegaan, je hebt slachtoffers gemaakt, ook in je eigen familiekring. En je hebt een schuld ten opzichte van God en zijn opdracht om mensen lief te hebben. De pastor mag in deze context spreken over de vergeving die God schenkt: '(..) zo is uiteindelijk het doel van het gevangenispastoraat geen ander dan het pogen de delinquent tot deze actieve aanvaarding van de vergeving van zonde en schuld te brengen of te begeleiden op zijn weg daarheen.' (Brüsewitz,1978:55)

Ook de andere auteurs spreken over het belang van het erkennen van schuld: 'De bevrijding van de schuld zou moeten bestaan in een eerlijk erkennen van schuld, in het doorzien en doorleven van de daardoor ontstane breuk met de omgeving, om daarna ook te komen tot een herstellen van alle betrekkingen, die door de schuldige daad werden verstoord.' (Hellemans&Verheggen,1964:122)

Zij zeggen er wel bij dat de praktijk leert dat dit makkelijker is gezegd dan gedaan. Het schuldbesef is weggedrukt door allerlei oorzaken, of men is door psychische defecten niet in staat tot echt schuldbesef.

3.3.4. De gemeenschap vormgeven

De justitiepastor heeft een bijzondere gemeente onder zijn hoede. Zijn kerkleden zijn zeker niet doorsnee. Toch vormt men met elkaar een gemeenschap, die het duidelijkst naar voren komt in de kerkdiensten; door samen te komen en met elkaar bijbel te lezen, te zingen en een preek te horen. 'Ook in de gevangenis zal de kerkelijke gemeenschap een gestalte moeten krijgen, bijzonder in de gezamenlijke viering van de eredienst. In woord en sacramenten, in het gebed en de beoefening van de christelijke levenspraktijk, speciaal de liefde, moet de gevangenisgemeenschap communiceren met de grote heilsgemeenschap van Christus, de kerk.' (Hellemans&Verheggen,1964:74)

Juist in de onveilige setting van de gevangenis is het heel waardevol om met elkaar een gemeenschap te vormen. Waar de rest van de gevangenis gedomineerd wordt door onveiligheid, wantrouwen en jezelf hooghouden, kan de kerk een plek zijn waar je elkaar ontmoet. Naast deze gemeenschap binnen, is er ook een brede christelijke gemeenschap buiten de muren.

'De justitiepastor representeert de gemeente tegenover gevangenen, gevangenen tegenover de gemeente.' (Brüsewitz,1978:77) De gemeente moet opgeroepen worden om zich te bekommeren om deze groep mensen, om Gods nabijheid te tonen. De auteurs merken dat er in veel kerken nog grote vooroordelen ten opzichte van gedetineerden leven en er veel veroordeling is: 'Het is daarom een eerste taak voor het justitiepastoraat in de kerk dit moralisme terug te dringen en het valse beeld van de delinquent als de "gevallen en met God in onmin levende mens" te corrigeren.' (Brüsewitz,1978:79)

3.4. Theologische noties in het justitiepastoraat

De bekering van zonde en het ontvangen van Gods genade

In het Handboek uit 1964 wordt er nog een grote nadruk gelegd op de bekering van de delinquent. De pastor mag een rol spelen om de gevangene weer bij God te brengen, zodat hij vernieuwd kan worden, genade kan ontvangen. 'Uitgangspunt en arbeidsruimte blijven voor de pastor de dienst aan het evangelie, de blijde boodschap van schuldvergeving, verzoening en verlossing (..) De eigen aard van het pastoraat is de prediking dat, wat de mens niet zelf bewerkstelligen kan, door God gedaan wordt in de verzoening en verlossing door Jezus Christus.' (Hellemans&Verheggen,1964:59)

Deze notie geldt eigenlijk voor de brede christelijke gemeenschap: de mens is niet in staat om te leven zoals God dat wil en dat veroorzaakt een breuk tussen God en mens. De idee is, dat Jezus verzoening bracht tussen God en mens, en vergeving voor de schuld die de mens had. Deze verzoening en vergeving krijgen een diepere betekenis in de context van de

gevangenis. De pastor is ook duidelijk de herder, die zijn gemeenteleden wil helpen op de goede weg te blijven lopen: 'Het pastoraat wortelt in de diepste grond in de binding aan Christus. Het is in zijn simpelste vorm de broederlijke liefde, waardoor wij elkander bij het geloof bewaren en degenen, die dwalen, trachten terug te brengen op de goede weg.' (Hellemans&Verheggen,1964:57)

In het hoofdstuk over herstelgericht pastoraat werd beschreven dat er een belangrijke plek is weggelegd voor Gods aanvaarding van de mens en de waarde die God aan de mens geeft. In het boek van Hellemans en Verheggen wordt God meer geassocieerd met de notie van genade: God geeft, ondanks slechte daden, zijn barmhartigheid en liefde: 'Liefde en barmhartigheid als de essentie van de Godsopenbaring in Jezus Christus vormen alleen de weg om tegen de achtergrond van Gods genade schuldbesef, maar ook het aanvaarden van de schulduitdelging te wekken. De gestichtspastor is niet in de eerste plaats boeteprediker, maar uitdeler van de genadegaven Gods.' (Hellemans&Verheggen,1964:60)

Ook in de jaren zestig werden er nog steeds de eerder genoemde retraites gehouden. De boeteprediking is alleen wel wat veranderd. Het gaat nu meer om de terugkeer naar God: 'deze bezinningsdagen (...) moeten gericht blijven op de metanoia, de geestelijke omkeer naar God: vanuit de grote geestelijke nood, met verbittering of doffe berusting gedragen, heenkeren naar God, zijn Heer, zijn Verlosser, Redder, Zaligmaker, Heiland.' (Hellemans&Verheggen,1964:94) Hierin komt de idee van terugkeren op de goede weg weer ter sprake, terugkeren naar de weg van God.

In het boek van Brüsewitz wordt veel aandacht geschonken aan het feit, dat 'geloven' lange tijd een systeem van dogma's en overtuigingen is geweest, een leer die je aanhing. Men wijst op het feit dat geloven, naast een overtuiging, ook een daad is. '(...) door onze aandacht voor de materie van het geloof zijn we aan het eigenlijk echte geloof, het geloof als menselijke daad niet toegekomen.' (Brüsewitz,1978:43) Een notie die daarmee verbonden wordt is de idee dat de mens medewerker is van God; 'het meewerken aan het brengen van veiligheid en geborgenheid in Gods wereld'. (Brüsewitz,1978:46) Dit partnerschap is ook weer een uiting van geloof als daad. Hierbij wordt opgemerkt dat geloof als daad en de mens als partner van God juist in de context van justitie spannend is. Deze functie van geloof is namelijk juist bij gedetineerden vaak 'uitgevallen'.

Kerken zijn ook te veel 'woordkerken' geweest; het spreken, de verkondiging was het belangrijkste. Maar: kerygma betekent ook de bediening van de sacramenten en het diaconaat. Het gaat er dan ook om, het woord, de verkondiging, ook te tonen. Om het woord in de praktijk te brengen door bijvoorbeeld liefde te tonen aan je medemens. Deze

nadruk op concreet geloof wordt gebaseerd op de theologie van Dorothee Sölle, die hier een groot pleitster voor is.

Straf

Vroege theologische noties rond misdaad waren zwart-wit: misdadigers overtraden geboden en waren dus zondig. Deze visie komt voort uit de piëtistische overtuiging dat zonde een wezenskenmerk is van de individuele mens. De delinquent was een zondaar, gevangenisstraf was boete doen. De geestelijk verzorger moest de zondaar dan een besef van schuld bijbrengen, de straf moest aanvaard worden als verdiend en reinigend. (17^e -19^e eeuw)

De kritiek die hierop gegeven wordt in 'Verantwoording' is tekenend voor die tijd: deze invulling van schuld is te individualistisch en we zouden ook moeten kijken naar de verantwoordelijkheid van de maatschappij; naar ongezonde maatschappelijke structuren. (Brüsewitz,1978:13) Ook in de criminologie in de jaren 70 komt dit geluid vaker naar voren. De maatschappij is mede verantwoordelijk voor de misdaden die gepleegd worden. Daarom zou straf ook niet meer vergeldend moeten zijn, maar slechts beveiligend. Volgens de auteurs van 'Verantwoording' mag de juridische straf niet zomaar in de sfeer van het sacrale getrokken mag worden, als 'reinigend' en 'schulddelgend'. Boetedoening is namelijk een innerlijke zaak en kan niet worden afgedwongen. (Brüsewitz,1978:57)

Lange tijd werd de straf die de staat oplegde, door christenen gezien als een afbeelding van de goddelijke straf. Het aardse strafrecht verbeelde de hemelse gerechtigheid. De auteurs willen een andere weg inslaan en vinden dat straf moet worden gezien als een maatregel van zorg en niet van vergelding. Straf moet genezend werken. De geestelijk verzorger heeft daarin een belangrijke rol door zin te geven aan de tijd die men in detentie moet doorbrengen. (Brüsewitz,1978:75)

Zonde, Schuld en vergeving

Waar we bij herstelgericht pastoraat zien dat men schuld weer bespreekbaar wil maken, is dit eigenlijk geen kwestie is in het boek van Hellemans en Verheggen, sterker nog, zij spreken over het uitdiepen van de schuld: 'De delinquent moet zelf zijn schuld ontdekken, en hij kan deze ook alleen maar zelf ontdekken, omdat het een geheel eigen schuld is. Wanneer dat ogenblik is gekomen en ook de pastor er de eigen geaardheid van heeft begrepen, kan die schuld worden uitgediept, verbreed, gericht en geleid worden tot haar

relatie met God. Dan kan een inzicht van zonde worden gevormd. Schuldbeleving kan dan ervaring van zondigheid worden en spijt kan van zijn meest primitieve vorm worden opgebouwd tot berouw. Dan kan de vergeving gepredikt worden en de bereidheid tot boete worden gewekt, waarin de gevangene zijn straf aanvaardt.' (Hellemans&Verheggen,1964:19)

Verder verbinden ze dit ook nog met de 'beking', weer terugkeren tot God. Het is dus van belang om de schuld in de relatie met God te brengen, waardoor de schuld de religieuze term 'zonde' krijgt. Als de gedetineerde deze zonde onderkend en berouw heeft, dan kan de pastor spreken over Gods vergeving. De juridische straf is in dit boek ook nog wel onderdeel van het boete doen, iets waar Brüsewitz het niet mee eens was.

Daarnaast maakt Brüsewitz ook een duidelijk onderscheid tussen de juridische schuld en de religieuze schuld. De juridische schuld is van een andere aard dan de 'religieuze' schuld, die vaak wordt aangeduid met de term 'zonde'. 'Zonde is het weigeren de van God uitgaande oproep tot partnerschap als legitiem en gerechtvaardigd te erkennen en te volgen.' (Brüsewitz,1978:55) Zonde is niet het doen van een slechte daad, maar je afwenden van God en je medemens. Deze schuld kan niet worden voldaan in juridische zin- door je straf uit te zitten- maar door je weer naar God en je naaste te keren.

Geestelijke verzorgers kunnen niet spreken over schuld en boetedoening, als er niet eerst wordt gesproken over Gods 'toewending' naar de mens, het verbond dat Hij met de mens sluit en over zijn oproep tot partnerschap.(Brüsewitz,1978:58) Pas vanuit deze religieuze dimensie kan de geestelijk verzorger spreken over de feitelijke schuld en het delict.

Schuld en schuldgevoel horen volgens de auteur(s) ook bij het menselijk leven en zijn aspecten die horen bij vrijheid en verantwoordelijkheid. Dat je schuldig kan zijn, impliceert dat je een vrije keuze had. 'Schuldgevoel-hebben wil zeggen: ik heb in eigen vrije verantwoordelijkheid deze beslissing genomen, maar het had een andere moeten zijn en het had een andere kunnen zijn; ik moet in een volgende situatie deze beslissing niet meer nemen.' (Brüsewitz,1978:59) Zo is het schuldgevoel ook schuldbesef geworden en kan een positieve kracht worden.

Men wijst in deze context ook op de ontwikkeling van het geweten en schuldgevoelens. De ontwikkeling van moraliteit en geweten is een complexe zaak. Belangrijk aspect is in elk geval de relatie tot de vaderfiguur- als deze relatie bedreigend was, zullen schuldgevoelens sterker opkomen, maar ook sterker onderdrukt worden. (Brüsewitz,1978:60) De meeste gevangenen hebben vaak in hun vroege jeugd moeizame relaties gehad met ouders of verzorgers. Vaak hebben zij geen basisvertrouwen meegekregen en zij zullen zich dan ook snel aangevallen voelen. Het gesprek over schuld is dus spannend met deze groep mensen.

Ze zijn al zo vaak afgewezen door mensen, door de samenleving – spreken over schuld is voor hen zeer bedreigend.

De pastorale weg begint dan ook niet met schuldbespreking, maar met acceptatie: 'schuldbelijdenis is alleen maar mogelijk, wanneer er vertrouwen is, dat men geaccepteerd wordt, met zijn goede kanten, maar ook met zijn falen.' (Brüsewitz,1978:60) God accepteert de schuldige mens 'ongeconditioneerd' en zonder voorwaarden. Het hoofdstuk eindigt met twee casussen waarin de auteurs duidelijk maken, dat de rol van de pastor groot belang is. Hij vertegenwoordigt de goddelijke vrijspraak. Hij zal dus niet veroordelend moeten zijn, maar iemand moeten bijstaan, in pijn, nood en zorgen. Pas vanuit die acceptatie, die liefdevolle aandacht, kan er gesproken worden over dat wat mis is gegaan. (Opvallend 'herstelgericht'!)

Rituelen

In beide boeken spreekt men niet veel over de kracht van rituelen. Het kan natuurlijk zijn dat rituelen al vanzelfsprekend een plek hadden en niet als zodanig vaak worden benoemd. Het gebed, een psalmlezing enzovoort waren misschien al wel onderdeel van het pastorale contact. De rituelen van de sacramenten worden nog wel genoemd: 'De bediening der sacramenten wil brengen tot een zichtbare, ervaarbare gemeenschap van levende mensen, die zich verbonden weten aan Jezus Christus.' (Brüsewitz,1978:81)

Hoofdstuk 4

Herstelgericht pastoraat in vergelijking tot het justitiepastoraat in de jaren '60-'70

Inleiding

Na een uitgebreide omschrijving van het justitiepastoraat zoals dat zijn vorm krijgt in herstelgericht pastoraat en het justitiepastoraat zoals het werd vormgegeven in de jaren '60-'70 is het nu tijd voor een vergelijking tussen beiden. Deze vergelijking is gebaseerd op literatuurstudie, de vergelijking gaat dan ook vooral over wat er geschreven is over het pastoraat. Natuurlijk kan het zijn, dat er in de praktijk veel meer verschillen of juist overeenkomsten te vinden zijn tussen beide benaderingen. Dat in het achterhoofd houdende, zal het hoofdstuk beginnen met een algemene beschouwing.

4.1 Algemene vergelijking

Het moge duidelijk zijn: justitiepastoraat blijft één grote gemene deler door de tijd heen behouden: zorg en aandacht voor gedetineerden. Het bieden van een luisterend oor, een bemoedigende blik of een teken van zorg, al die dingen blijven staan. In alle teksten klinkt de liefde van de justitiepastores voor deze gebroken groep mensen door. Opvallend in de context van deze vergelijking is de rol die algemene maatschappelijke ontwikkelingen spelen, zoals ontwikkelingen op het gebied van psychologie, criminologie en rechtsgeleerdheid.

In het handboek uit 1964 wordt duidelijk veel aandacht besteed aan het psychologische aspect van justitiepastoraat. Men onderkent de emotionele processen die er in een mens omgaan en die ook van belang zijn bij het spreken over geloofszaken. Daarnaast krijgt men aandacht voor de samenwerking tussen verschillende disciplines binnen de gevangenis: er moet meer samengewerkt worden met de maatschappelijk werker en de psycholoog. Een derde aspect van de 'verpsychologisering' is ook de aandacht die geschonken wordt aan 'pastoral counseling', een methode die haar wortels vindt in het gedachtegoed van Rogers.

In het boek uit 1978 klinkt duidelijk de maatschappijkritische ondertoon door. De idee dat een samenleving ongezond is en ook schuldig kan zijn aan de ontsporing van zijn burgers komt op in de criminologie en wordt ook overgenomen door de auteurs. Straf moet dan ook niet meer fungeren als vergelding – de maatschappij is immers zelf ook schuldig- maar moet slechts dienen als beveiligings –en preventiemaatregel. Een opvallend 'restorative' citaat al uit 1978: 'Maar het feit, dat er door het crimen relatiemogelijkheden tussen mensen verbroken zijn, dat blijft buiten het gebeuren in de rechtszaal.' (Brüsewitz,1978:74)

In het handboek uit 2009 blijkt hoe ontwikkelingen binnen de rechtsgeleerdheid, zoals de aandacht voor herstelrecht, de aanleiding vormt voor nieuwe ontwikkelingen in het pastoraat. (Zie hoofdstuk 1.)

4.2 De uitgangspunten- overeenkomsten en verschillen

Jaren '60-'70

De uitgangspunten in de jaren '60-'70 waren:

- De pastor mag de gedetineerde terugbrengen naar God
- De pastor accepteert en respecteert de gedetineerde
- De pastor stemt het gesprek af op de nood van de gedetineerde
- De pastor veroordeelt de gedetineerde niet
- Er bestaat in de gedetineerde een drang naar God, die de pastor omhoog kan halen
- De meeste geloofsproblemen zijn emotioneel en niet rationeel
- De pastor houdt zich bezig met zingeving in het bestaan van de gedetineerde

Herstelgericht pastoraat

Uitgangspunten in herstelgericht pastoraat zijn:

- De pastor mag de gedetineerde helpen in zijn proces van herstel
- De pastor accepteert de gedetineerde zoals God hem accepteert
- De pastor probeert de schuld en de verantwoordelijkheid ter sprake te brengen
- De pastor helpt de gedetineerde om gebroken relaties te herstellen
- De pastor helpt de gedetineerde om zijn identiteit te versterken

Overeenkomsten: in beide benaderingen staat de acceptatie van de gedetineerde in wie hij is voorop. De pastor stelt zich niet boven de gedetineerde, maar respecteert hem.

Verschillen: bij het justitiepastoraat in de jaren '60-'70 zijn de uitgangspunten allemaal gericht op het uiteindelijke uitgangspunt dat de pastor verantwoordelijk is voor het geloof van de gedetineerde. De pastor is duidelijk de geestelijk leider. Bij herstelgericht pastoraat staat eigenlijk heel het leven centraal, niet alleen het geloofsleven. Of anders gezegd: het geloofsleven wordt doorgetrokken naar het hele leven. Een ander duidelijk verschil is de gerichtheid op herstel en op de toekomst. De uitgangspunten in '60-'70 zijn gericht op het heden, op helpen in de nood. Herstelgericht pastoraat richt zich op het heden, maar houdt daarbij de toekomst in het oog: herstel betekent verder gaan, het leven opnieuw vormgeven.

4.3 De pastorale doelen – overeenkomsten en verschillen

Voor de leesbaarheid van dit stuk zijn de pastorale doelen enigszins gekaderd. De volgende doelen zijn aan bod gekomen: het herijken van de identiteit, de morele rehabilitatie, schuldverwerking en verantwoordelijkheid, het vormen van gemeenschap en toekomstgerichtheid.

Identiteit

Jaren '60-'70

In hoofdstuk drie staat: 'Samenvattend: het versterken van de identiteit is een doel dat op verschillende manieren uitdrukking vindt: door als pastor te proberen de gedetineerde te helpen met het overwinnen van zijn angst en hem op te voeden tot een vrije persoonlijkheid, door bezig te zijn met de innerlijke integratie van alle tegenstrijdigheden in de mens, door de gedetineerde bewust te maken van zijn rol als partner van God en als laatste door de gedetineerde te helpen een gezond geloof te ontwikkelen.'

Herstelgericht pastoraat

Bij herstelgericht pastoraat wordt gesproken over het herijken van de identiteit aan de hand van de drie dimensies: wanneer ben ik, waar ben ik en vanwaar & waartoe ben ik?

Door deze drie dimensies een plek te geven in gesprekken kan de pastor de gedetineerde helpen om zijn levensverhaal in kaart te brengen en te zoeken naar aanknopingspunten om de identiteit te versterken.

Overeenkomst In beide benaderingen wordt het belang van innerlijke integratie benadrukt: door de gedetineerde zijn verhaal te laten doen, kan de pastor helpen om heftige gebeurtenissen een plek te geven.

Vershil In het pastoraat uit de jaren '60-'70 is de rol van de pastor anders. Waar bij herstelgericht pastoraat de pastor het luisterend oor biedt om dan samen op zoek te gaan naar manieren om het verhaal richting te geven en de identiteit te versterken – opdat het leven verder kan gaan, is de pastor uit de jaren '60-'70 meer de opvoeder en de herder: hij voedt de gedetineerde op als mens, vrij van angsten, wil hem bewust maken van zijn identiteit in het licht van partnerschap met God. De pastor is duidelijk directiever.

Morele rehabilitatie

Jaren '60-'70

Wat is herstelgericht pastoraat en hoe verhoudt zich dit tot eerdere pastorale benaderingen in de jaren '60-'70?

In de eerdere benaderingen wordt de morele rehabilitatie eigenlijk losgetrokken van het werk dat de pastor doet: de gedetineerde moet immers niet het idee krijgen dat hij pas kan aankloppen als hij weer functioneert als 'goed' mens. De morele rehabilitatie en resocialisatie is meer 'mensenwerk', bij de pastor gaat het om de relatie tot God.

Herstelgericht pastoraat

Bij herstelgericht pastoraat is de morele rehabilitatie een onderdeel van het pastorale werk: de pastor wil de gedetineerde helpen bij de morele processen die plaatsvinden en hem ook bijstaan in het kiezen voor het goede. Het ethische aspect, het goede of slechte handelen, is ook een onderdeel van de mens dat herstel behoeft. De pastor wil de gedetineerde helpen om weer volwaardig mens te zijn.

Rond dit punt is er duidelijk sprake van een verschil: de morele rehabilitatie neemt bij herstelgericht pastoraat wel een plek in en in de jaren '60-'70 wordt dit gezien als een taak voor de maatschappelijk werkers en psychologen.

Schuld & Verantwoordelijkheid

Jaren '60-'70

Schuld en verantwoordelijkheid zijn in de jaren '60-'70 duidelijk religieuze thema's. Schuld wordt in het justitiepastoraat 'zonde'. De gedetineerde staat dan ook schuldig tegenover God – heeft zich onttrokken aan Gods oproep om zijn naaste liefde te hebben, om Gods partner te zijn op aarde. De pastor heeft tot doel de gedetineerde weer terug te laten keren naar God: zich te bekeren.

Herstelgericht pastoraat

De schrijvers in het Handboek van 2009 pleiten namelijk voor het weer bespreekbaar maken van het thema schuld, je laat iemand pas echt mens laat zijn, als je hem verantwoordelijk houdt voor wat hij gedaan heeft. In de aanvaarding van de gedetineerde kan de schuld dan besproken worden en leiden tot het opnemen van een nieuwe verantwoordelijkheid. Dit gesprek over schuld wordt niet losgekoppeld van het religieuze kader, maar is niet primair gebaseerd op de idee dat de mens schuld heeft tegenover God. Eerder wordt de schuld ten opzichte van het slachtoffer benadrukt. Of de schuld richting zichzelf en zijn eigen familie.

Overeenkomst Het feit dat schuld een gespreksthema is, is een belangrijke overeenkomst. Eigenlijk wordt dat pas duidelijk in het licht van de ontwikkelingen tussen deze twee

Wat is herstelgericht pastoraat en hoe verhoudt zich dit tot eerdere pastorale benaderingen in de jaren '60-'70?

pastorale benaderingen: toen verdween het thema 'schuld' eigenlijk uit de gesprekken tussen pastor en gedetineerde. Men durfde dit niet te bespreken, was bang om te veroordelen.

Verschil In de jaren '60-'70 is 'schuld' duidelijk een religieus thema. In het herstelgericht pastoraat is schuld niet direct religieus. Hierover meer bij de theologische noties.

Toekomst

Jaren '60-'70

Als men sprak over de toekomst van de gedetineerde, ging het meestal over zijn toekomst in het licht van de kerkelijke gemeente: de pastor moest ervoor zorg dragen dat de gedetineerde na zijn detentie een goede plek kon vinden in de geloofsgemeenschap. De toekomst van de gedetineerde 'als mens' bleef buiten beeld: de aandacht ging vooral naar het hier en nu in de situatie van detentie.

Herstelgericht pastoraat

Bij herstelgericht pastoraat is de toekomst een belangrijk thema. Het herstel dat men hoopt te bereiken is er op gericht om weer verder te kunnen in de toekomst. Om relaties te herstellen, die in de toekomst van belang zijn. Om de identiteit te versterken, opdat de gedetineerde sterker in zijn schoenen zal staan. Om de impact van het delict in beeld te brengen, zodat de gedetineerde in de toekomst niet nog een keer de fout ingaat. Deze toekomstdimensie wordt verbonden met de gemeenschap, in die zin dat de gemeenschap een netwerk kan vormen waardoor de gedetineerde er niet alleen voor zal staan als hij buiten komt.

Overeenkomst In beide benaderingen is de gemeenschap van belang voor de toekomst.

Verschil In het justitiepastoraat van de jaren '60-'70 neemt de toekomst geen grote plek in: alleen met het oog op de 'religieuze' toekomst van de gedetineerde: hoe vindt hij een plek in de kerk? In het herstelgericht pastoraat is het thema toekomst juist van belang: herstel in het hier en nu is goed, herstel voor de langere termijn is beter.

Gemeenschap

Jaren '60-'70

In de eerdere handboeken wordt benadrukt dat de pastor de gemeente moet leren inzien dat gedetineerden geen 'moreel foute' mensen zijn, maar ook kinderen van God. Hij vervult de brugfunctie tussen de gemeenschap 'binnen' en 'buiten'. De gemeenschap buiten is van

Wat is herstelgericht pastoraat en hoe verhoudt zich dit tot eerdere pastorale benaderingen in de jaren '60-'70?

belang voor de religieuze ontwikkeling van de gedetineerde: als hij weer buiten komt, moet hij opgevangen worden in een gemeenschap, zodat zijn geloofsleven verder kan ontwikkelen.

Herstelgericht pastoraat

Bij herstelgericht pastoraat is de gemeenschap 'binnen' van belang om de eigen waarde en de waarde van de ander te ontdekken, in bijvoorbeeld kerkdiensten of gespreksgroepen. De gemeenschap buiten kan hierin bijdragen, door vrijwilligers die ook laten zien: jullie zijn waardevol. De gemeenschap buiten is ook van belang voor de tijd na detentie: een netwerk van mensen om hem heen die hem kunnen helpen en een voorbeeldfunctie kunnen innemen.

Overeenkomst In beide benaderingen vervult de pastor de brugfunctie tussen de kerk buiten en de kerk binnen.

Verschil Bij herstelgericht pastoraat heeft de kerkelijke gemeenschap een 'herstelgerichte' functie de waarde van de mens wordt onderkend. Daarnaast wordt de functie van de gemeenschap buiten meer die van ondersteunend netwerk, dan van een religieuze gemeenschap waarin het geloof van de gedetineerde behouden moet worden.

4.4 De theologische noties – overeenkomsten en verschillen

De wijze waarop men het pastoraat vormgeeft, de dingen die men wel of niet zegt, vinden hun basis in de theologische vooronderstellingen die de pastor heeft. Theologische inzichten zijn onderhevig aan ontwikkelingen. In dit onderzoek zal geen verklaring gegeven worden voor de verschillen tussen de theologische beschouwingen in de jaren '60-'70 en die van nu, hoewel dat wel interessant zou zijn voor verder onderzoek.

God, genade, zonde, schuld en vergeving

Jaren '60-'70

Als eerste de noties rond God en bekering. In het handboek van 1964 legt men de nadruk op het terugkeren naar God. De pastor moet de gedetineerde leiden, in zijn herderlijke zorg, op de goede weg, de weg naar God. Hij mag de gedetineerde helpen zijn drang naar God te ontdekken. Ook kan de pastor de gedetineerde helpen met het uitdiepen en onderzoeken van zijn schuld. Deze schuld kan dan het besef oproepen ook gefaald te hebben ten opzichte van de opdracht van God – schuld wordt zonde. God is een barmhartige God, dus de gedetineerde kan bij Hem aankloppen voor genade, mits hij zijn zonde erkend. Deze zonde

wordt door God vergeven. De pastor mag de gedetineerde helpen bij dit proces van bekering.

Schematisch weergegeven:

Schuld→Zonde→Berouw→God→Vergeving

In het boek van 1978 komt dit idee ook terug, hoewel de notie van 'zonde' wel een nieuwe invulling krijgt. Zonde is namelijk het weigeren om in te gaan op Gods oproep tot partnerschap. Door je af te keren van God en je naaste, zondig je. Bekering is dan ook: je weer omkeren naar God en mensen. Maar nog steeds heeft de pastor de rol om de gedetineerde te begeleiden naar de aanvaarding van de vergeving van zonde die God schenkt.

Daarnaast valt op, dat 'straf' in het gedachtegoed van 1964 een goede plek kon innemen; als men erkend had dat hij schuldig was en zondig, kon de straf ook aanvaard worden als verdiend. In 1978 verandert dit: straf heeft niets te maken met boetedoening. Boetedoening is een innerlijke zaak en straf mag geen religieus sausje krijgen.

Herstelgericht pastoraat

Bij herstelgericht pastoraat krijgt de relatie tussen God en schuld een andere invulling. Daar is God namelijk niet degene waar je schuldig voor staat; Hij is degene die ervoor zorgt dat jij je schuld durft en kan onderkennen. Schuld kan slechts ter sprake komen in de volledige aanvaarding die een mens krijgt door het zijn van Gods kind. Pas als hij weet wie hij is, aanvaard, geliefd en gewild, kan de schuld een goede plek krijgen. Deze schulderkenning kan dan leiden tot bijvoorbeeld een schuldbekentenis, maar moet uiteindelijk ook leiden tot het nemen van verantwoordelijkheid voor het eigen leven.

Schematisch:

God→Aanvaarding→Schuld→Berouw→Vergeving→Verantwoordelijkheid

Overeenkomst Een overeenkomst is dat God iets te maken heeft met het onder ogen zien van schuld. Dat schuld ook iets is tussen God en mens. Daarnaast wordt in beide benaderingen wel benadrukt dat schuld zorgt voor een verstoring in de relatie tussen God-mens en mens-mens.

Verschil Het moge duidelijk zijn dat de rol van God in de benaderingen duidelijk anders is. Of in elk geval: in beide benaderingen is God een God van barmhartigheid en liefde. Maar bij de eerdere benadering komt die liefde tot uiting in de vergeving die God schenkt wanneer de

Wat is herstelgericht pastoraat en hoe verhoudt zich dit tot eerdere pastorale benaderingen in de jaren '60-'70?

mens zich tot Hem keert. In de latere benadering komt die liefde tot uiting *voorafgaand* aan wat de mens ook doet.

De volgende citaten maken het verschil duidelijk:

'(..) zo is uiteindelijk het doel van het gevangenispastoraat geen ander dan het pogen de delinquent tot deze actieve aanvaarding van de vergeving van zonde en schuld te brengen of te begeleiden op zijn weg daarheen.' (Brüsewitz,1978:55)

'Slechts waar men zich enigszins gezien weet als wie men werkelijk en wezenlijk is, ontstaat ruimte om ook het eigen schuldig-zijn onder ogen te zien en kan schuldbesef gaan werken als een verantwoordelijke kracht.' (Jonckheere,2009:224)

'Uitgangspunt en arbeidsruimte blijven voor de pastor de dienst aan het evangelie, de blijde boodschap van schuldvergeving, verzoening en verlossing (..) De eigen aard van het pastoraat is de prediking dat, wat de mens niet zelf bewerkstelligen kan, door God gedaan wordt in de verzoening en verlossing door Jezus Christus.' (Hellemans&Verheggen,1964:59)

'.. het leven van de mens is, voordat hij ook maar iets goeds of verkeerd heeft gedaan voordat hij crimineel of brave burger is geworden, al gerechtvaardigd door de belangeloze en onvoorwaardelijke liefde van God.' (Veldhuis,2009:234)

Schuldbeleving kan dan ervaring van zondigheid worden en spijt kan van zijn meest primitieve vorm worden opgebouwd tot berouw. Dan kan de vergeving gepredikt worden en de bereidheid tot boete worden gewekt, waarin de gevangene zijn straf aanvaardt.' (Hellemans&Verheggen,1964:19)

De volgende citaten maken duidelijk, dat er ook in de eerdere handboeken al wel aandacht werd geschonken aan acceptatie en herstel van relaties:

'schuldbelijdenis is alleen maar mogelijk, wanneer er vertrouwen is, dat men geaccepteerd wordt, met zijn goede kanten, maar ook met zijn falen.' (Brüsewitz,1978:60)

'De bevrijding van de schuld zou moeten bestaan in een eerlijk erkennen van schuld, in het doorzien en doorleven van de daardoor ontstane breuk met de omgeving, om daarna ook te

Wat is herstelgericht pastoraat en hoe verhoudt zich dit tot eerdere pastorale benaderingen in de jaren '60-'70?

komen tot een herstellen van alle betrekkingen, die door de schuldige daad werden verstoord.' (Hellemans&Verheggen, 1964:122)

Tot slot

De verschillen tussen herstelgericht pastoraat en het justitiepastoraat zoals dat werd vormgegeven in de jaren '60-'70 is eigenlijk terug te voeren op twee woorden: bekering en herstel. Waar in de vroegere benadering de nadruk lag op de bekering van de mens tot God, ligt de nadruk bij herstelgericht pastoraat op het herstel van de mens. Dit verschil komt het duidelijkst naar voren in de theologische noties. In de jaren '60-'70 gaat het om de bekering tot God, de vernieuwing van het leven, omdat Hij liefde is. In herstelgericht pastoraat begint bij God en Zijn aanvaarding van de mens, waardoor de gedetineerde zijn schuld onder ogen kan zien, wat kan leiden tot vernieuwing van het leven.

Conclusie

Dan is nu het moment aangebroken om conclusies te trekken als antwoord op de gestelde hoofdvraag. Die vraag luidt: Wat is herstelgericht pastoraat en hoe verhoudt zich dit tot eerdere pastorale benaderingen in de jaren '60-'70?

Wat is herstelgericht pastoraat?

Herstelgericht pastoraat is een nieuwe vorm van pastoraat die zich kenmerkt door een gerichtheid op de toekomst. Herstelgericht pastoraat heeft tot doel om de mens te herstellen in zijn waardigheid. Deze waardigheid wordt aan de mens geschonken door God. De pastor mag de gedetineerde Gods acceptatie laten zien. Door deze acceptatie komt er ruimte om te spreken over schuld. Schuld moet namelijk ter sprake komen, omdat een mens pas ten diepste serieus wordt genomen, als ook zijn zwartste kant naar boven kan komen. Het doorwerken van de schuld en het doorleven en het ontvangen van vergeving van God, mag dan leiden tot het aangaan van verantwoordelijkheid voor het eigen leven.

Herstelgericht pastoraat heeft een aantal uitgangspunten, namelijk:

- het pastorale contact moet gericht zijn op herstel van de dader;
- hij mag hersteld worden in zijn identiteit; hij heeft herstel nodig in zijn relaties;
- zijn waardigheid als mens staat voorop en deze waardigheid zorgt voor de genoemde acceptatie, die weer mag leiden tot schulderkenning en verantwoordelijkheid.

Deze uitgangspunten komen voor een deel overeen met een aantal belangrijke thema's binnen herstelrecht. Namelijk:

- dat er bij een misdrijf relaties geschonden worden die hersteld moeten worden;
- dat de waardigheid van ieder mens in het oog gehouden moet worden;
- dat deze waardigheid leidt tot verantwoordelijkheid nemen voor het leven
- dat herstel een proces is.

De doelen van herstelgericht pastoraat vloeien voort uit de uitgangspunten: het herijken van de identiteit, de morele rehabilitatie, het doorbreken van neutralisatieprocessen en het vormen van een gemeenschap.

Deze doelen en uitgangspunten zijn gebaseerd op de theologische notie, dat God de mens liefheeft. Deze onvoorwaardelijke liefde, als van een Vader naar een kind, zorgt ervoor dat de gedetineerde zich geliefd en geaccepteerd mag weten, waardoor hij zijn eigen daden

Wat is herstelgericht pastoraat en hoe verhoudt zich dit tot eerdere pastorale benaderingen in de jaren '60-'70?

onder ogen kan zien. God schenkt hem dan ook vergeving en vanuit de kracht van die vergeving kan hij zijn leven opnieuw opbouwen.

Hoe verhoudt herstelgericht pastoraat zich tot eerdere pastorale benaderingen in de jaren '60-'70?

Er zijn enkele verschillen en overeenkomsten waar te nemen tussen de eerdere pastorale benaderingen en het herstelgericht pastoraat. Deze verschillen en overeenkomsten bevinden zich op het gebied van de uitgangspunten, de doelen en de theologische basis.

Op het gebied van de uitgangspunten deelt herstelgericht pastoraat met de eerdere benaderingen de notie van de waardigheid van de gedetineerde. Maar er zijn in de uitgangspunten meer verschillen dan overeenkomsten te noemen. In de jaren '60-'70 richtte men zich met name op de religieuze vorming van de gedetineerde. De pastor was de geestelijk leider, die de gedetineerde mocht helpen om God terug te vinden. Bij herstelgericht pastoraat ligt de nadruk niet meer alleen op de religieuze ontwikkeling, maar op de ontwikkeling van de gehele mens.

In de beoogde doelen zijn de verschillen tussen de jaren '60-'70 en herstelgericht pastoraat nog duidelijker terug te zien. In de eerdere benaderingen was het uiteindelijke doel om de gedetineerde terug te laten keren naar de goede weg, de weg van God. Dit terugkeren wordt ook wel 'bekering' genoemd. Alle doelen in de eerdere benaderingen staan in het licht van dit religieuze proces. Bij herstelgericht pastoraat zien we dat andere doelen centraal staan. Deze doelen staan in het licht van de toekomst: hoe kan de gedetineerde zijn leven weer oppakken?

De theologische basis voor de pastorale benaderingen zegt het meest over het verschil tussen de jaren '60-'70 en herstelgericht pastoraat. Dit verschil wordt duidelijk aan de hand van de volgende schema's:

Schuld→Zonde→Berouw→God→Vergeving

God→Aanvaarding→Schuld→Berouw→Vergeving→Verantwoordelijkheid

Hierin is te zien dat de rol van God verandert. Waar God in het pastoraat in de jaren '60-'70 nog degene was waar de mens naar moest terugkeren en degene die hem vergeving zou schenken, is God bij her stelgericht pastoraat degene die aan de basis staat van elk proces.

Wat is herstelgericht pastoraat en hoe verhoudt zich dit tot eerdere pastorale benaderingen in de jaren '60-'70?

De gedetineerde wordt aanvaard in Gods liefde en kan daardoor zijn schuld erkennen, waarna er vergeving plaats kan vinden.

Herstelgericht pastoraat kenmerkt zich door de gerichtheid op de toekomst, op herstel voor nu en later. Dit herstel betekent niet, zoals eerder, de bekering tot God, maar betekent een innerlijk herstel met hulp van God. Dit is een omslag in de theologische basis. God is niet meer degene tot wie de mens terug moet keren, God is degene die de mens helpt terug te keren tot zichzelf, om een leven te leiden zoals het bedoeld is.

Discussie

De bovenstaande beschrijving en vergelijking van het pastoraat in de jaren '60 en '70 en het nieuwe herstelgerichte pastoraat roepen een aantal vragen op. De eerste vraag die opkomt, is de vraag naar het slachtofferperspectief binnen het herstelgerichte pastoraat. Het herstelgerichte pastoraat zegt zich te baseren op *restorative justice*, het herstelrecht.

Dit herstelrecht is ontstaan vanuit de gedachte dat er een gat bestaat in het rechtssysteem: het slachtoffer en de samenleving als geheel blijven bij een normale rechtsprocedure vrijwel geheel uit beeld, terwijl zij de geschade partijen zijn.

Herstelgericht pastoraat richt zich op het herstel van de dader, in de hoop dat dit herstel 'doorsijpelt' naar slachtoffer en samenleving. Heel praktisch kan dit, doordat de dader op een gegeven moment zijn schuld kan belijden richting het slachtoffer. In een breder kader kan het herstel van de dader in zijn waardigheid ervoor zorgen dat hij niet nog eens de fout in zal gaan – een winstpunt voor de samenleving. Veldhuis zegt hierover: 'Want wat is het belangrijkste aspect van recht doen aan de slachtoffers? Wellicht het zoveel mogelijk verantwoordelijk stellen van de dader, en die weg van verantwoordelijkheid met de dader op een pastorale manier zo ver mogelijk te gaan' (Veldhuis,2009: 228).

De vraag blijft in hoeverre dit waar is. In hoeverre is het verantwoordelijk stellen van de dader genoeg om recht te doen aan slachtoffers? Kan dan gesteld worden dat herstelgericht pastoraat aandacht besteedt aan de slachtoffers?

Misschien is het beter om te stellen dat herstelgericht pastoraat wel een aantal waarden deelt met herstelrecht. Dit lijkt mij echter niet genoeg om te zeggen dat herstelgericht pastoraat een doorwerking is van herstelrecht. Justitiepastoraat is pastoraat voor de dader. Herstelgericht pastoraat richt zich dus ook op de dader, en niet direct op het slachtoffer. Het lijkt mij beter om te onderkennen dat het 'herstel' in herstelgericht pastoraat gericht is op de dader. Soms zal het slachtoffer daar iets aan hebben, soms ook niet. Ik denk dat het een valse voorstelling van zaken is om te zeggen dat herstelgericht pastoraat zich uiteindelijk ook richt op het slachtoffer en de samenleving.

Een tweede interessante kwestie is de vraag naar hoe 'nieuw' herstelgericht pastoraat is. In de inleiding werd gesteld dat de schuldvraag toch altijd al wel een thema is geweest in het pastorale contact en dat pastoraat toch in zichzelf al gericht is op herstel. Uit de vergelijking

Wat is herstelgericht pastoraat en hoe verhoudt zich dit tot eerdere pastorale benaderingen in de jaren '60-'70?

blijkt, dat de meeste thema's ook in de jaren '60-'70 al wel een plek hadden in het pastoraat. Alleen worden deze thema's op een nieuwe manier ingevuld. Het thema schuld wordt anders benaderd en 'herstel' wordt breder getrokken. Het nieuwe van herstelgericht pastoraat zit vooral in de gerichtheid op de toekomst, de gerichtheid op herstel van het hele leven (en niet slechts het geloofsleven) en in de theologische basis. In de invulling van de pastorale thematiek is er dus wel degelijk veel veranderd.

Een derde vraag die overblijft gaat over de spanning tussen de onvoorwaardelijke acceptatie en het ter sprake brengen van schuld. Die onvoorwaardelijke acceptatie zal zich in de praktijk voornamelijk uiten in de vrijplaats-functie die de pastor vervuld. De gedetineerde kan bij de pastor eindelijk zijn wie hij is, hij hoeft niet bang te zijn voor rapporten en observaties. In hoeverre is deze plek van veiligheid ook een plek om schuld aan de orde te stellen? En op een dieper niveau blijft het de vraag of, wanneer God de mens onvoorwaardelijk accepteert, het nodig is om de schuld ter sprake te brengen.

Om een antwoord te vinden op deze vraag, zou het voor verder onderzoek aan te bevelen zijn na te gaan hoe herstelgericht pastoraat functioneert in de praktijk. Dit onderzoek zou zich met name kunnen richten op de aspecten van herstelgericht pastoraat die een plek krijgen in het pastorale contact en welke thema's eigenlijk buiten beeld blijven.

Literatuurlijst

Allard, P. & Allard, J. (2009) 'Prison Chaplaincy, Restorative Justice, and Just.Equipping'. in: *Peace Review*, Vol. 21 Issue 3, pp. 330-338

Blom, M.B. (onder redactie van) (1996) *Muurvast- verhalen uit het Justitiepastoraat* Boekencentrum, Zoetermeer

Burgering, W. (2008) *Naar binnen kijkend – reflecties vanuit het justitiepastoraat*, FortMedia Uitgeverij, Vlaardingen

Brevis, H.J. (1956) 'Counseling Prison Inmates' in: *Pastoral Psychology*, February 1956

Brüsewitz, C.F. (1978) *Verantwoording- een bezinning op het justitiepastoraat* Den Haag

Carter, R. (2003) 'Restorative justice- working toward healing, peace and forgiveness' in: *Justice Reflections* issue 3, Canada

Frijns, J.M.L.A & Mooren, J.H.M. (2004) *Herstelbemiddeling – Een brug tussen slachtoffer en dader - een methode van werken*, De Graaff, Utrecht

Ganzevoort, R.R. (2007) *Zorg voor het verhaal. Achtergrond methode en inhoud van pastorale begeleiding*, Meinema, Zoetermeer

Heitink, G. (1998) *Pastorale zorg- theologie, differentiatie, praktijk* Kok Kampen

Hellemans, A. & Verheggen, H.A.J.A. (1964) *Het Gevangenispastoraat – een orientatie voor de pastores bij de inrichtingen van het Ministerie van Justitie* Den Haag

Iersel, A.H.M.van, & Eerbeek, J.D.W. (2009) *Handboek justitiepastoraat – Context, theologie en praktijk van het protestants en rooms-katholiek justitiepastoraat*, Damon, Budel

Jansen-van Driel, J. (2004) *Herstel en Detentie – een onderzoek naar de mogelijkheden van herstelgerichte detentie in relatie met de geestelijke verzorgingspraktijk* Doctoraalscriptie Universiteit voor Humanistiek Utrecht, Renswoude

Wat is herstelgericht pastoraat en hoe verhoudt zich dit tot eerdere pastorale benaderingen in de jaren '60-'70?

Jonckheere,A. (2009) 'Justitiepastoraat en herstel' in: *Handboek justitiepastoraat* Damon, Budel pp. 210-227

KASKI (2003) Beleidsonderzoek 'Geestelijke verzorging in justitiële inrichtingen' Spruit,L., Bernts,T., Woldringh,C., rapport 502. Dienst Justitiële Inrichtingen, Den Haag..

Nieuwe Bijbelvertaling (2005) Katholieke Bijbelstichting 's-Hertogenbosch, Vlaamse Bijbelstichting Leuven

Regeerakkoord VVD-CDA (30-09-2010) te vinden op www.rijksoverheid.nl

Rijkema,B. & Terlouw-Sterk,M. (2009) 'Individueel pastoraat' in: *Handboek justitiepastoraat* Damon, Budel pp. 349-372

Stokkum,B.van,(2009) 'Houdt religie af van misdaad?' in: Tijdschrift voor Herstelrecht, nr.4 pp.8-25

Timmer,W. (2009) 'Herstelgericht pastoraat en diaconie, vrijwilligerswerk en orientatie op nazorg' in: *Handboek justitiepastoraat* Damon, Budel pp. 267-291

Veldhuis,H. (2009) 'De verborgen kracht van schuldverwerking. Een Bijbels-theologische fundering van herstelgericht pastoraat' in: *Handboek justitiepastoraat* Damon, Budel pp. 228-242

Gedicht pagina 2: Hermans,T.(2006) *Groot versjesboek*, De Fontein

Relevante websites:

www.herstelgerichte-detentie.nl

www.gevangenispredikant.nl

www.gevangenezorg.nl

www.centrumvoorjustitiepastoraat.nl

www.restorativejustice.org

www.justequipping.org

www.icc PPC.org

www.exodus.nl

www.kerkenmetstip.nl